

Werkloosheid (II)

De Vereniging voor de Staathuishoudkunde vergadert a.s. zaterdag over het thema „Werkloosheid; aard, omvang, structurele oorzaken en beleidsalternatieven”. Hoewel de daarvoor opgestelde preadviezen wetenschappelijk gezien erg interessant zijn, kan ik mij voorstellen dat men vindt er bij het te voeren werkgelegenheidsbeleid weinig aan te hebben. Men zou zelfs uit de preadviezen de conclusie kunnen trekken dat de economische en sociale wetenschappen falen bij het aangeven van een concreet beleidsinstrumentarium omdat ze zijn blijven steken in globaal geredeneer. Deze kritiek mogen we overigens niet de preadviseurs aanrekenen.

In het eerste preadvies behandelt Drs. A. L. den Broeder de verschillende verschijningsvormen van de werkloosheid. Daarbij geeft hij een aantal beschikbare statistische gegevens. Na lezing van dit preadvies valt meteen op dat van die verschijningsvormen nauwelijks statistieken beschikbaar zijn. Enerzijds is dat te wijten aan de onderscheiding van de diverse werkloosheidsoorten. Theoretisch is het namelijk mogelijk allerlei soorten te bedenken die in de praktijk nauwelijks of niet kwantificeerbaar zijn. Anderzijds zijn de arbeidsmarktstatistieken ontoereikend. Dit probleem is op te lossen door theoretici en statistici gezamenlijk aan het werk te zetten. Drs. Den Broeder schreef een vnl. sociologisch theoretisch werk. Hij is er dan ook niet in geslaagd een „werkelijkheidsadequate probleemformulering” te ontwikkelen, hoewel dat wel zijn bedoeling was. Het preadvies is overigens, de terminologie van Den Broeder volgend, wel „educatiefadequaat”.

Dit inleidende preadvies wordt in de volgende preadviezen dan ook niet gebruikt. De auteurs van het tweede preadvies, Drs. H. den Hartog, Prof. Dr. Th. C. M. J. van de Klundert en Drs. H. S. Tjan schrijven dat zij de werkloosheidssituatie hoofdzakelijk zien als een tekort aan arbeidsplaatsen en de overige werkloosheidsonderscheidingen niet in beschouwing nemen. Bij dit tweede preadvies, waaraan ik vorige week reeds aandacht besteedde, wil ik nog enkele kanttekeningen plaatsen. Het is een macro-economisch stuk doordat het met behulp van een macro-economisch model de invloed nagaat van zes beleidsvarianten (extra overheidsbestedingen, loonmatiging, extra bedrijfsinvesteringen, devaluatie, verlaging indirecte belastingen en spreiding werkgelegenheid) op o.a. werkgelegenheid prijsstabiliteit, groei en externe positie.

Beleidsvoerders kunnen uit die beleidsvarianten slechts globale richtlijnen halen omdat: 1. de beleidsvarianten in het preadvies onafhankelijk van elkaar worden gezien, terwijl ze in de praktijk nauw met elkaar samenhangen (meer bedrijfsinvesteringen bijv. zijn niet zonder meer te realiseren); 2. het niet bekend is welke invloed de varianten op de diverse bedrijfssectoren hebben (de problemen bij AKZO en Philips bijv. zijn niet op te lossen door loonmatiging of méér be-

drijfsinvesteringen). De beleidsvoerder heeft daarom behoefte aan zowel een optimale combinatie van beleidsvarianten als aan per bedrijfssector opgestelde maatregelen.

Uit die laatste behoefte blijkt dat de micro-economie geen aansluiting heeft op de macro-economie. Een kleine stap tot zo'n aansluiting wordt in het derde preadvies gedaan door Drs. W. M. van den Goorbergh. Deze preadviseur beziet het werkloosheidsvraagstuk vanuit de verschillen in arbeidsintensiteit tussen produktiesectoren. Daartoe onderscheidt hij drie sectoren: investeringsgoederenindustrie, kapitaal-intensieve consumptiegoederenindustrie en arbeidsintensieve diensten. Drs. Van den Goorbergh stopt deze sectoren in een eenvoudig wiskundig model, dat vanwege de sterk vereenvoudigde veronderstellingen econometrisch niet kan worden getoetst, en komt na ingewikkeld rekenwerk tot de niet verbijsterende conclusie dat een rendementspolitiek (of loon- en prijspolitiek) een belangrijk instrument is voor het structurele werkgelegenheidsbeleid.

Beleidsvoerders hebben meer aan een analyse waarin de in het tweede preadvies genoemde instrumenten worden gesplitst overeenkomstig de gebruikelijke onderscheiding in bedrijfstakken. De nu bereikte conclusies zijn veel te globaal. Het macro-model zorgt er namelijk voor dat de bepleite maatregelen over alle bedrijfstakken zijn gespreid. In werkelijkheid is zo'n maatregel nooit te treffen. Hij zal vnl. betrekking hebben op één of enkele sectoren. Het spreekt vanzelf dat een autonome investeringsimpuls in de procesindustrie veel minder werkgelegenheid zal scheppen dan een impuls in de bouwnijverheid. Eenzelfde soort opmerking is te maken over de keus tussen extra overheidsbestedingen of extra bedrijfsinvesteringen. Door het macro-model wordt een extra overheidsbesteding over de gehele overheidssector gespreid. In werkelijkheid zal de overheid echter de nadruk leggen op een bepaald onderdeel van haar sector. Immers, een verhoging van de ambtenarensalarissen heeft een kleiner werkgelegenheidseffect dan een uitbreiding van het aantal ambtenaren tot hetzelfde bedrag, en verhoging van het defensiebudget door invoer van een straaljager heeft een kleiner werkgelegenheidseffect dan opvoering van de woningbouw tot hetzelfde bedrag. De door de preadviseurs uitgesproken rangorde van beleidsvarianten is daarom erg speculatief en subjectief.

Het laatste preadvies van de socioloog Prof. Dr. A. L. Mok gaat over de vraag of er in Nederland een dubbele arbeidsmarkt is, d.w.z. een arbeidsmarkt gesplitst in onderdelen, waar verschillende sociale en economische regels gelden. Die vraag wordt niet beantwoord, zodat dit interessante vraagstuk in de lucht blijft hangen.

L. Hoffman

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> Werkloosheid (II)	1197
Column De Europese Gemeenschap, door <i>Dr. J. Bartels</i>	1199
<i>Drs. W. Top:</i> Totale institutie en de personeelsraad	1200
<i>Drs. C. P. A. Bartels en I. Nieuwenhuizen:</i> Regionale verschillen in inkomens en inkomensongelijkheid in Nederland	1203
Notitie Wordt Erasmus kritisch?, door <i>Drs. L. Hoffman</i>	1205
<i>Drs. A. M. Tabak:</i> Vrouw en beroepsarbeid	1208
Ingezonden Emancipatie goed voor de portemonnee én voor de welvaart, door <i>Drs. M. Bruyn-Hundt</i> met naschrift van <i>Prof. Dr. B. M. S. van Praag</i>	1211
Inkomensnivellerende spoorwegtarieven, door <i>Drs. J. M. Verhoeff</i> , met naschrift van <i>Prof. Dr. N. H. Douben</i>	1214
Mededelingen	1215
Ingezonden Gestandaardiseerde inkomensverdeling, door <i>mevr. Ir. A. A. Engelberts</i> en <i>mevr. Drs. S. C. Wassenaar-Farr</i> , met naschrift van <i>Drs. M. P. van der Hoek</i>	1216
Geld- en kapitaalmarkt Een „black box” voor de rente, door <i>Drs. A. P. Huijser</i>	1217
Boekennieuws	1218

Geachte directeur, hebt u er wel eens over gedacht uw personeel als kerstcadeau een abonnement op ESB te geven?

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM:

STRAAT:

PLAATS:

Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):

Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan: ESB,
Antwoordnummer 2524
ROTTERDAM

Handtekening:

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerkster: Mej. J. Koenen.

Adres: *Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.*
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: *in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.*

Abonnementsprijs: *f. 109,20 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f. 67,60 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).*

Betaling: *Abonnementen en contributies (na ontvangst van stortings/giro-acceptkaart) op girorekening no. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.*

Losse nummers: *Prijs van dit nummer f. 3,- (incl. 4% BTW en portokosten).*
Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekening no. 8408 t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar.
Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: *B.V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam Lange Haven 141, Schiedam. tel. (010) 260 260, toestel 908.*

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: *Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.*

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek

Balanced International Growth

Bedrijfs-Economisch Onderzoek

Economisch-Technisch Onderzoek

Vestigingspatronen

Macro-Economisch Onderzoek

Projectstudies Ontwikkelingslanden

Regionaal Onderzoek

Statistisch-Mathematisch Onderzoek

Transport-Economisch Onderzoek

De Europese Gemeenschap

Terwijl ik deze column schrijf, zijn de Europese regeringsleiders op weg naar Rome voor de EG-topconferentie. Met in hun bagage ongetwijfeld de weinig opwindende verslagen van de Werkgelegenheidsconferentie, welke half november in Brussel werd gehouden en in hun hoofd de weinig opwekkende gedachten over de economische moeilijkheden, waaraan hun landen zich nog niet hebben kunnen ontworstelen. En — hoop ik — in hun geest het vastberaden geloof in Europese oplossingen voor de vele problemen die vragen om internationale, minstens Europese oplossingen, omdat ze nationaal zeker niet oplosbaar zijn.

Ik geef graag toe, dat deze, mijn wens een dosis optimisme vereist, want met de EG gaat het niet voor de wind. Het terecht zeer de aandacht trekkende rapport Spierenburg heeft dit nog eens onderstreept.

Het valt mij niet moeilijk mij aan te sluiten bij de velen die het rapport Spierenburg een realistisch stuk werk hebben genoemd. Het rapport toont overduidelijk aan, dat „om de dreigende desintegratie van de Gemeenschap af te wenden” concrete maatregelen dienen te worden genomen. Deze stelling is niet te betwisten en toont meer visie dan hetgeen de Troonrede van september jl. over Europa bevatte.

Er is — dunkt mij — alle reden voor dit uitgangspunt, nu juist op dit ogenblik de economische moeilijkheden enige landen van de EG in de verleiding brengen maatregelen te treffen van restrictieve aard, welke duidelijk van andere aard zijn als die, welke passen in een ontwikkeling naar een steeds grotere Europese economische eenheid, of, zo u wilt, de totstandkoming van een Europese Unie.

Ik moet toegeven: gegeven de in veel landen hard aankomende gevolgen van de internationale recessie kan men enig begrip opbrengen voor deze tendentie, maar toch mag niet over het hoofd worden gezien, dat vele der economische problemen, waarmee thans wordt geworsteld, juist van een karakter zijn, dat zij om internationale oplossingen vragen. Dit geldt zeker niet in het minst voor Europa, dat ook door de ontwikkeling van de EG — als is die langzamer geweest dan velen hoopten — een werelddeel is, dat economisch in de laatste decennia duidelijk een integratieproces heeft doorgemaakt. Het is van groot belang, dat ieder land van de Gemeenschap beseft, dat een steeds verdergaande integratie voor Europa een

„must” is, niet het minst op economisch gebied.

In de redenering van de Commissie Spierenburg past volkomen de nadruk die wordt gelegd op de Europese Muntunie. Trouwens, een soort begin naar de ontwikkeling van een Europese Muntunie zou men de Europese slang wel kunnen noemen. Maar ook niet meer dan een soort voorproefje. Immers, een Europese Muntunie vooronderstelt en vereist niet alleen een vrij grote mate van economische integratie, maar ook een verder voortgeschreden politieke integratie met een met bevoegdheden bekleed supernationaal lichaam. Geen wonder, dat het rapport Spierenburg — realistisch, zoals ik al stelde — aan een etappegewijze realisering van deze Muntunie denkt.

Europa telt aan het einde van het jaar 1975 ongeveer vijf miljoen werklozen. Dat cijfer is sprekend genoeg om het vraagstuk van de werkgelegenheid een grote Europese prioriteit te geven. En ook de inflatie — nauw verbonden met de werkloosheid — vraagt om een internationale en dus ook Europese aanpak.

Wat het werkgelegenheidsaspect betreft, heb ik de indruk, dat er alle reden is voor een betere aanpak van dit probleem door het Permanente Comité voor Arbeidsmarktstukken. Het probleem van de jeugdwerkloosheid, het bereiken van een grotere mobiliteit en de daarvoor nodige omscholingsprogramma's zijn enige van de onderwerpen die op dit moment te passief worden behandeld.

Het behoeft in een Nederlandse column nauwelijks betoog, dat hiermede samenhangend herstel van de rentabiliteit van het bedrijfsleven, ook wat de werkgelegenheid betreft, een belangrijke voorwaarde is. Zowel in dit opzicht als wat betreft de bestrijding van de inflatie zou de Raad van Europa activiteiten moeten ontplooiën. De verwachting lijkt gewettigd, dat het niet al te moeilijk zal vallen om ook in Europees verband te pleiten voor een tripartite

aanpak van al deze problemen. Ik meen, dat én de Nederlandse sociale partners én de Nederlandse overheid beseffen, dat een overleg, waarbij overheid, ondernemers en werknemers gezamenlijk de doelstellingen formuleren en de maatregelen uitwerken, de best mogelijke basis is om tot resultaten te geraken.

Een punt, waarover wat moeilijker overeenstemming zal kunnen worden verkregen, is het sectorbeleid. Geconstateerd moet worden, dat wat dit betreft niet in alle landen gelijkgerichte ideeën leven, maar het moet toch mogelijk zijn ook daarover tot voor allen aanvaardbare conclusies te komen.

De Raad van Europa vergadert in Rome onder een — althans figuurlijk — zeer bewolkte hemel. Nimmer sedert de laatste wereldoorlog heeft Europa een zo zware economische crisis doorgemaakt als nu. De industriële productie daalde met een cijfer dat boven de 10% ligt. Mede als gevolg daarvan is de werkloosheid gestegen tot een cijfer dat nog niet zo lang geleden de grootste pessimisten niet voor mogelijk hadden gehouden. Ook al zijn wij wat de inflatie betreft wel wat gewend, in vele landen van Europa worden nog steeds cijfers genoteerd die onacceptabel zijn. De uitgangspunten voor een Europees economisch beleid liggen daarom duidelijk vast. Een economisch herstel binnen de EG en met name verbeteringen in de werkloosheidssituatie moeten de belangrijkste doeleinden zijn, waarnaar op korte termijn moet worden gestreefd. Als eenmaal de opgaande lijn weer wordt bereikt, zal het vooral de noodzaak van een selectieve groei zijn, dat Europa ook in het licht van wat er elders in de wereld geschiedt, duidelijk als baken voor ogen moet houden.

Het is een zeer concrete taak voor de Europese Gemeenschap te zorgen voor een klimaat, dat het bereiken van de hierboven globaal aangegeven doelstellingen mogelijk maakt. Een actief beleid is hiervoor dringend noodzakelijk.

Totale institutie en de personeelsraad

DRS. W. TOP

Volgens de auteur van dit artikel evolueert de huidige maatschappelijke orde naar een anoniem geplande en beheerste orde. Er ontstaat zo een samenleving die Goffman een totale institutie noemde. De auteur, wetenschappelijk medewerker sociologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, is van mening dat men op die totale institutie moet inspelen door bijv. een effectieve controle op de macht mogelijk te maken. Hij maakt dat duidelijk met behulp van de huidige discussie over de ondernemingsraad.

Enige jaren geleden vestigde Peper de aandacht op zich met een beschouwing in dit blad over de overgangsjaren van de Nederlandse arbeidsverhoudingen 1). Het betrof in zijn bewoordingen de overgang van het harmoniemodel der jaren vijftig naar een coalitiemodel waarin niet „overleg en samenwerking” zoals in het harmoniemodel centraal staan, maar conflict en onderhandeling.

Ik heb er eigenlijk steeds bezwaren tegen gevoeld, omdat zijn benadering me te beschrijvend was en te weinig analytisch. Hij ordende de gegevens en verschijnselen op een wijze, die me de waarschuwing van een leermeester van me, de socioloog Prof. Groenman te Utrecht, in de herinnering bracht, nl. dat een schijnbaar verband tussen twee dingen nog geen oorzakelijk verband hoeft te zijn. Er kan een derde factor achter (of onder) zitten waar die twee los van elkaar een gevolg van zijn. In Pepers betoog school de mogelijkheid dat hij oppervlakteverschijnselen aan elkaar koppelde die dieperin misschien een heel andere betekenis kunnen hebben en heel andere, ja zelfs tegengestelde conclusies oproepen.

Wanneer ik het analytische in zijn visie mis, dan denk ik niet eens zo vrijblijvend aan het analytische dat met de psycho-analyse van Freud c.s. gegeven is. Ook samenlevingen hebben hun „onbewuste” en hun „verdringen”. Dit maakt waakzaam bij interpretaties van maatschappelijke toestanden en ontwikkelingen. Wanneer een overdadig harmoniemodel geconstateerd kan worden, is dat er dan niet omdat er conflicten verdrongen moeten worden? Maar als er dan sprake is van een exclusieve hantering van een coalitie- annex conflictmodel, moet er dan opnieuw niet iets verdrongen worden, een harmonie-element? Waarom in de ene richting wel en in de andere niet?

Totale institutie

Het is frappant dat de bekendste futuristische romans (Orwells 1984, Kafka's, *Het Slot*, Huxley's, *Heerlijke nieuwe wereld*) geen van alle naar een dynamische, „actieve” of conflictmaatschappij verwijzen, maar naar een manier van samenleven die laatstelijk door Goffman „totale

institutie” is genoemd 2), m.a.w., naar de samenlevingswijze van legers, kloosterordes, ziekenhuizen, gevangenissen e.d. En als daarin een aanwijzing gelegen is dat we in de richting gaan van een wereldorde die een doorgestructureerd dwangstelsel is, bevolkt met manipulerende en gemanipuleerde figuren (en daar zijn méér aanwijzingen voor), kan de door Peper gesignaleerde ontwikkeling naar een coalitiemodel van opereren in arbeidsverhoudingen dan niet beter worden opgevat als een verdringing van de onbewuste zorg om méér dan het jaar 2000, om ... 1984?

Op de keper beschouwd proberen we dan met dynamiserende conflicten en vrijblijvende coalities een ontwikkeling tegen te houden die niet tegen te houden is. In plaats van coalitie- en conflictmodellen te zien als blauwdrukken van een volgende samenleving, beschrijven ze niets anders dan achterhoedegevechten tegen de groei naar een wereld waarvan ons op voorbeeldige manier een voorproefje wordt gegeven in het wegverkeer: een wereld vol rationeel reflexmatige conditioneringen en reflexmatig geconditioneerden.

Het conflict wordt tegenwoordig, in actie en protest, nogal eens aangegaan met de verklaring dat er een alternatieve maatschappelijke orde mee wordt beoogd. Je zou dat kunnen betwijfelen. Conflicten kunnen ook worden aangegaan om er de dynamiek nog even in te houden voor we in de „nieuwe middeleeuwen” belanden die Berdjajew 3) ons lang geleden al voorspiegelde. In al die maatschappijvormende bewegingen kan iets paradoxaals zitten. Omtrent de doelstellingen ervan valt vaak het woord „klassenloze maatschappij”, waarin een ver ideaal van universele broederschap kan worden vermoed. Maar men kan zich afvragen of daarmee de boot van zo'n maatschappij juist niet wordt afgehouden, omdat in een collectief verdrongen onbewuste de angst zit voor de „totale institutie” die erin kan steken, — een angst die ook kan opkomen bij voorstellingen van die landen die pretenderen het doel van een klassenloze maatschappij zeer nabij te zijn gekomen (ik denk aan de Sowjetunie, Cuba, China, Albanië).

Maar zijn die maatschappijvormen niet tóch ons voorland, gewoon omdat er technologisch, economisch, sociologisch, politicologisch, ecologisch, psychologisch ook enz. geen alternatief is? Zullen niet zelfs revoluties en oorlogen de vooruitzichten van de Orwells, Kafka's en Huxley's waar maken? Is er gewoon organisatorisch al geen andere mogelijkheid dan de opbouw van een samenleving die het gepland van uiterste conditioneringen en uiterst geconditioneerden moet hebben? Welke andere kant moet je uit, als je ziet hoe „klein” de wereld is geworden, hoe interdependent de sociale verhoudingen worden, hoe sterk de noodzaak van beheersing der existentie wordt, nu we steeds minder kunnen geloven dat we dat wel even door een godheid kunnen laten regelen?

1) *ESB*, 13 januari 1971; heruitgegeven in Dr. Bram Peper (red.), *De Nederlandse arbeidsverhoudingen: continuïteit en verandering*, Rotterdam, 1973.

2) Erving Goffman, *Totale instituties*, Rotterdam, 1975.

3) N.A. Berdjajew, *Das neue Mittelalter*, 1924.

Groei van een harmoniemodel in de jaren vijftig naar een conflictmodel verderop? Je kunt misschien veel beter in termen van een oneindige spanningsboog denken die een ontwikkeling omspant van de jungle naar een ultra-civilisatie. Worden we in de richting van een „totale commune” gesleept, een soort super-Staphorst? Ik kan het moeilijk uitsluiten, als je de ontzaglijke doses organisatie, technocratie, bureaucratie en dwangconsensus ziet die in al onze leefverbanden worden gestopt. Het wegverkeer is al als indicatie genoemd (en is de manier waarop het verkeer wordt geregeld niet paradigmatisch voor al onze communicatie?), maar noem verder maar op: kijk naar de bouwstijlen van glas, beton en metaal, de opkomst van de industriële bureaucratieën die we multinationals noemen, de geharnaste „geometrie” in menige kunst (beeld, muziek), de excessieve verwetenschappelijking van het doen en laten in beleid en bestuur, de morele verplichtingen die we elkaar tutoyerend en bij de voornaam noemend opleggen, het schuldgevoel dat we elkaar in liefst zo „gewoon” mogelijke taal aanpraten. Niets schijnt meer te ontsnappen aan die tongverknopend benoemde kracht ... institutionalisering; liever: totaal-institutionalisering.

Is Pepers voorspelling van het coalitiemodel dan niet een uitnodiging om tegen de bierkaai te vechten? Ik stel me namelijk voor dat je ook de andere kant kunt uitwijzen. Ik denk dan aan een anticipatie op die anoniem geplande en beheerste orde die ik hiervoor insinueerde. Wat heb je eraan conflictmiddelen aan te prijzen, als het sociale leven een configuratie wordt, waarop ze krachteloos zullen afschampen? Is het niet veel beter te bedenken welke instrumenten en strategieën je nodig hebt om in een totale institutie te overleven, fysiek, psychisch en moreel?

Personeelsraad

De aanleiding tot voorgaande ontboezeming is het verdeelde advies dat de SER aan de minister van Sociale Zaken op diens aanvraag van twee jaren terug ging uitbrengen over taak, samenstelling en bevoegdheden van de ondernemingsraad, een advies dat in haar vergadering van 17 oktober jl. werd vastgesteld. En specifiek advies nog is het aandeel dat NVV en NKV in dat advies hebben.

Deze twee vakcentrales stellen voor van de ondernemingsraad een werknemersvertegenwoordiging te maken. Opmerkelijk is dat ze het daar nagenoeg bij laten. Uit het verslag van hun bijdrage in het SER-bulletin van 22 oktober jl. 4) blijkt niet dat ze aan hun voorstel, feitelijk tot omvorming van de ondernemingsraad in een personeelsraad, een ambitieuze toekenning van allerlei bevoegdheden en rechten voor zo'n vertegenwoordiging van de bedrijfsbevolking verbinden. In hun visie dient de speelruimte van hun ondernemingsraad in principe niet verder te gaan dan een adviesrecht.

Zouden ze zich getrouw op het model van de personeelsraad, zoals dat uit D'66-kring is voortgekomen 5), hebben georiënteerd, dan zouden ze aan hun voorstel de eis hebben toegevoegd dat zo'n raad als een bedrijfsparlement moet worden opgevat en derhalve minstens in het bezit moet worden gesteld van een aangepaste vorm van de vier parlementaire grondrechten, benevens een recht dat, bij (voorlopige?) ontstentenis van een door de bedrijfsbevolking gekozen bedrijfsleiding, het gemis aan zulk kiesrecht kan vergoeden (een stakingsrecht?). Dit is niet gebeurd. NVV en NKV beperken er zich feitelijk toe het begrip ondernemingsraad in de wet van 1971 te laten slaan op de groep gekozen leden van de raad, en ook in die wet zijn de bevoegdheden voor de personeelsvertegenwoordigers bepaald niet indrukwekkend. Waarom deze reserves van NVV/NKV-zijde?

Het antwoord zit in hun stellingname zelf. Van deze vakcentrales uit wordt de Nederlandse maatschappij en de westerse cultuurkring, waar we deel van uitmaken, beschouwd als zijnde kapitalistisch, anders gezegd: ze zien er een libe-

Abonnementsprijs ESB

De steeds stijgende kosten maken het noodzakelijk de abonnementsprijs van ESB met ingang van 1 januari 1976 te stellen op f. 119,60 (f. 115 + 4% BTW) en voor studenten op f. 78 (f. 75 + 4% BTW).

Wij verzoeken u het abonnementsgeld voor 1976 uitsluitend te voldoen door middel van de acceptgirokaart, die wij u in januari a.s. zullen toezenden.

Directie NEI

rale marktorde in. En de enige overlevingskans op een markt is je er nadrukkelijk als marktpartij op te manifesteren. Je moet er sterk bedacht op zijn om er niet uit weggeprijsd te worden. Welnu, als er iets is dat sociologisch gesproken het tegendeel van een „totale institutie” is, dan is het wel de markt in de strikte zin van het woord. Tegenover het geïnstitutionaliseerde, het gevestigde, staat hier juist de beweeglijkheid, de mobiliteit; tegenover het dictaat staat hier de concurrentie; tegenover de gebondenheid (geborgenheid?) van een institutie staan hier de vrijheid, autonomie van de hoe dan ook gegroepeerde marktpartijen.

Vooropgesteld dat ik ervan overtuigd ben dat in elke handeling c.q. bestuursdaad, besluitvorming of beleidslijn, hoe incidenteel ogenschijnlijk ook, een hele maatschappijbeschouwing wordt meegenomen en uitgedrukt, meen ik dat NVV en NKV zeer consequent hun handelen omtrent de ondernemingsraad naar hun marktvisie op de maatschappij zetten. Een ondernemingsraad, best, maar dan frustren die hun bewegingsvrijheid als marktpartij niet mag frustren. Een personeelsraad zonder al te ingrijpende bevoegdheden past het best in deze voorwaarde. Lukt het zo'n personeelsraad aan de doelstellingen van de vakbeweging te onderwerpen, dan is dat pure winst; er kan dan ook binnen de onderneming een onderhandelingspositie, lees: marktpositie, worden opgebouwd. Lukt dit niet (en NVV en NKV zouden langzamerhand wel kopschuw kunnen zijn geworden van het vele vakbondskader in ondernemingsraden, dat eigen wegen gaat), dan kan het verlies beperkt blijven omdat een personeelsraad niet zoveel in de melk te brokkelen kan hebben. De kennelijke huiver om een personeelsraad al te zwaar te maken, ligt eigenlijk op dezelfde lijn als bijv. de weerzin tegen arbitrage- en bemiddelingsverplichtingen in een stakingsrecht. Elke binding beperkt de marktperspectieven, die het van vrijblijvendheid en beweeglijkheid moeten hebben. Daarom zijn NVV en NKV ook nooit voor werknemerscommissariaten geweest en meer van die dingen waarmee ze verplichtingen op zich nemen wier criteria mede door anderen dan de vakbeweging worden vastgesteld.

Het addertje onder het gras is overigens dat de wereld als een markt zien de neiging incorporeert om er ook een markt van te maken. Dat is het zich zelf waarmakende voorspelmingsmechanisme in iedere waarneming. En dat is wat ik mij afvraag bij beschouwing van het optreden van NVV en NKV: gaat daarin toch niet de aspiratie schuil, „onbewust”, om voor zich de wereld als een markt te behouden. De vakbeweging dankt te onzent haar aanwezigheid per slot van rekening juist aan diezelfde liberale marktorde waartegen zo storm wordt gelopen. Organisaties hebben een sterk zelfbehoudsinstinct 6). En wat moet een „klassenloze maatschappij” trouwens met een vakbeweging?

Bovendien mag worden vermoed dat NVV en NKV hun wapens slijpen in de veronderstelling dat ze in een marktsetting zullen moeten opereren. In die veronderstelling zit de

4) SER, *Informatie- en Documentatiebulletin*, nr. 39, blz. 15-22 a.
5) Preadvies inzake de herziening van het ondernemingsrecht, deel 2: *Ondernemingsraad of personeelsraad*, uitgave van D'66, Amsterdam, november 1968.

wat statische, wat passieve visie verborgen dat het kapitalisme een gegeven is; weliswaar niet in woorden (ze zeggen een andere maatschappij te willen), maar wel impliciet in hun daden. Wanneer de opstelling van NVV en NKV werkelijk een bijdrage tot afbraak van die totaal-institutionalisering zou zijn, zouden ze zich helemaal niet met zulke instituties als een ondernemingsraad of personeelsraad moeten inlaten.

Hier moet ik terug naar mijn discussie met Peper. Stel je nu eens voor dat de maatschappelijke koers er inderdaad een is richting totale institutie en dat het anticiperen op een wereld als marktsetting een fictie is, moet je je dan zo door een marktoriëntatie laten leiden als NVV en NKV doen? Zet je je met zo'n gedragslijn dan geleidelijk niet buiten spel? En draag je dan indirect niet bij tot een vergroting van de kansen op zo'n totale institutie? In een neurose wordt slinks opgeroepen wat zó werd gevreesd dat het verdrongen moest worden. Hoe neurotisch is de marktoriëntatie van NVV en NKV eigenlijk? Om deze beeldspraak vol te houden: hoe traumatisch is eigenlijk in kringen, die hun sociale idealen in een klassenloze maatschappij projecteren, de ondervinding dat je met zulke idealen in samenlevingen met het karakter van een totale institutie terecht kunt komen? Hanteren NVV en NKV c.s. het conflictmodel omdat die ondervinding verdrongen moet worden? Kortom, doe je er goed aan, zoals Peper, om het beeld van een toekomst op te roepen waarin het met een coalitiestrategie goed boeren is?

Mijn stelling is dus dat het mogelijk is dat er in hart en nieren van onze samenleving juist omgekeerd een ontwikkeling gaande is van „coalitiemodel” naar „harmoniemodel”, maar dan in een zin die beter kan worden aangegeven met: van marktorde naar totale institutie. Zogezien is doen alsof je als vakbeweging je tijd wel in een marktorde kan uitdienen het paard achter de wagen spannen. Je zou namelijk ook in de andere richting kunnen anticiperen.

De personeelsraad is in zijn aanvankelijke door D'66 ontworpen opzet van bedrijfsparlement een poging om iets aan het totale van dreigende totale instituties af te doen, zo goed als het klassieke parlementarisme in zijn opkomsttijd gezien kan worden als correctie op de veel van totale instituties weghebbende absolute koninkrijken en feodale vorstendommen. Wat in het beeld van totale instituties natuurlijk centraal staat, is het vraagstuk van macht en machtsuitoefening. Om daaruit te komen moeten er mogelijkheden worden gezocht voor een controle op die macht. Mijns inziens kom je in confrontatie met dit vraagstuk altijd terecht bij representatieve formaties, waarvan het model van de personeelsraad een specimen is; al was het maar om een uitgangspunt te vinden voor bestrijding van de dieper in organisaties en systemen gewortelde macht.

Binnen dit bestek mag de vraag rijzen waar de bekende schaalvergroting van het economische leven toe leidt. Ik geef momenteel de meeste kans aan het vooruitzicht op een steeds geringer aantal steeds grotere bedrijven die op den duur tot „totale” werk- en leefgemeenschappen uitgroeien welke in sociale importantie niet zullen onderdoen voor de huidige staatkundig-territoriale eenheden die we naties noemen. Zonder daar iets aan te doen zullen die bedrijven de nieuwe „absolute koninkrijken en feodale vorstendommen” worden en zal de geschiedenis zich dan herhalen in de opkomst van een sociaal-economisch parlementarisme of hebben we daartoe dan de boot gemist? Moet er nu al niet een koers worden gekozen die uiteindelijk bijv. in het ontstaan van personeelsraadsachtige organen bij multinationals zal resulteren?

Controle op macht

De positiekeuze van NVV en NKV wekt de indruk dat het belang van de eigen organisatie boven dat van de bedrijfsbevolkingen wordt gesteld waar de vakbewegingen zich dienstbaar aan heet te stellen. Toch moet men aannemen

dat het ooit wel eens op die bedrijfsbevolkingen zelf kan aankomen om de controle op de macht die over hen wordt uitgeoefend effectief te maken. Er zou ooit wel eens te weinig „markt” kunnen zijn voor de vakbeweging om die taak voor zichzelf te behouden. Haar toekomst is dan gelegen in een terugtocht uit het frontgebied naar posities van ondersteunend geschut, terwijl het feitelijke actiewerk steeds maar door de mensen in de bedrijven zelf wordt ondernomen. Met een krachtiger pleitbezorging van de personeelsraad als bedrijfsparlement had hierop vooruitgelopen kunnen worden.

En het moet wat dit betreft echt van NVV en NKV komen, want in het kader van het bedoelde SER-advies doen de andere partijen, ondernemers en CNV, nóg minder personeelsraad in hun opstellingen. Die zijn duidelijk niet gevoelig voor het controle-element in een democratische gang van zaken, de ondernemers niet omdat ze, van eenzelfde markt-oriëntatie als die van NVV en NKV uit, meer oog hebben voor die andere, tegengestelde controle, nl. de disciplinerende van de arbeidsverschaffing; het CNV niet omdat het in die kring al meebeslissen en gemeenschappelijk besturen is wat de klok slaat.

De ondernemers zullen zich toch moeilijk aan de verdenking kunnen onttrekken dat ze, zoals bijv. in methodieken van personeelsselectie en -beoordeling en in werkoverleg, ook in de ondernemingsraad een instrument ter beheersing van de arbeidsorganisatie willen hebben. Dit is op zich als een bijdrage in de richting van een totaal-institutionalisering.

Het CNV levert eenzelfde bijdrage door te veronachtzamen dat je, zolang niet iederéén binnen een sociaal verband kan participeren in een gezagsorgaan, de belanghebbenden die erbuiten staan de mogelijkheid moet geven om het doen en laten van zo'n orgaan (bij) te sturen en dat niet alleen door de kritiek op de eigen mensen in dit orgaan mogelijk te maken, maar ook door een forum te scheppen waarin alle buitenstaande betrokkenen feitelijk of gerepresenteerd in hun gezamenlijkheid dat gezagsorgaan als zodanig onder controle kunnen houden. Het is een typisch Nederlands corporatisme dat in deze onachtzaamheid tot uitdrukking komt: geen feeling voor incompatibiliteiten van belangenposities. Vandaar dat er hier zoveel organen en personages met „dubbelfuncties” te vinden zijn; het „Graven naar macht” 7) mag voorlopig nog wel een poosje doorgaan . . .

Gaan we inderdaad op een totaal geïnstitutionaliseerde maatschappelijke orde af en kun je daar inderdaad alleen maar de scherpe kanten van afhalen door een vorm van parlementarisme? Dezelfde Groenman, waar ik het in het begin over had, stelde eens dat de premissen fout geweest moeten zijn, wanneer een prognose uitkomt. Welke garantie bestaat er voor de juistheid van een prognose? Geen enkele. Toch moet je voort en dan kan een prognose goed zijn om de gegevens te ordenen waar je mee zult moeten werken om verder te komen. Ik opteer nogmaals voor de prognose van een totaal-institutionele orde, omdat het risico daarvan me het grootst lijkt en zwaarst weegt. En wat dat parlementarisme betreft: wie me, raden-communismen, sociocratieën 8) e.d. ten spijt, een sociaal systeem uiteenzet waarin de controle op macht door degenen die eraan onderworpen zijn op een andere en effectievere dan de bekende representatief-democratische manier geregeld is zonder enige principiële discriminatie van welke belangengroep of categorie ook, zal me onmiddellijk afstand zien doen van mijn voorkeur.

W. Top

6) O.a. Robert Michels, *Democratie en organisatie*, Rotterdam, 1969.

7) H. M. Helmers, R. J. Mokken, R. C. Plijter, F. N. Stokman, *Graven naar macht* (Op zoek naar de kern van de Nederlandse economie), Amsterdam, 1975.

8) Gerard Endenburg, *Sociocratie*, Zaandijk, 1975.

Regionale verschillen in inkomens en inkomensongelijkheid in Nederland

DRS. C. P. A. BARTELS
I. NIEUWENHUIZEN

In dit artikel geven Drs. C. P. A. Bartels en I. Nieuwenhuizen van de Vrije Universiteit te Amsterdam een indruk van de interregionale verschillen in welvaart voor Nederland. Hiertoe werd Nederland opgedeeld in 40 z.g. COROP-regio's. De welvaartsverschillen werden met behulp van twee indicatoren gemeten namelijk, het gemiddelde inkomen per regio en de Theil-index, die aangeeft in welke mate de inkomens binnen een regio ongelijkmatig zijn verdeeld. Verder gaan de auteurs na door welke factoren de inkomenspositie van een regio wordt beïnvloed. De auteurs komen tot de conclusie dat er tussen de COROP-regio's opmerkelijke verschillen bestaan in de bovengenoemde twee inkomensindicatoren. De verschillen in inkomens blijken slechts voor een beperkt deel te kunnen worden verklaard uit de economische structuur. Een regionaal beleid, dat de inkomenspositie wil beïnvloeden, kan aldus de auteurs daardoor niet volstaan met louter aandacht voor de economische structuurkenmerken van de regio's.

1. Inleiding

Met name de discussie omtrent de overplaatsing van rijksdiensten vanuit de randstad, heeft recent de aandacht voor interregionale verschillen in welvaart doen toenemen. Bij de analyse van zulke verschillen baseert men zich veelal op een grove indeling van Nederland in landsdelen 1) (welke elk een aantal provincies omvatten) of in provincies. Deze indeling berust louter op bestuurlijke gronden. Een belangrijk deel der diversiteit in welvaartspositie alsmede in de economische structuur die binnen Nederland bestaat, wordt bij deze benadering onvoldoende onderkend. Die diversiteit wordt volledig tot uitdrukking gebracht als gegevens per gemeente worden vergeleken, maar het zal duidelijk zijn dat dan een relatering van data betreffende de economische structuur aan data, die betrekking hebben op de in de beschouwde gemeente woonachtige bevolking, weinig zinvol is, gezien de belangrijke pendelstromen tussen gemeenten. Om daarom op meer adequate wijze met deze diversiteit rekening te houden gaan we in dit artikel uit van een regionale opdeling van Nederland in 40 z.g. COROP-regio's. Deze regionale indeling is gebaseerd op een duidelijke functionele samenhang tussen werk- en verzorgingscentra, die als knooppunten in een bepaald gebied fungeren en de gemeenten, die om deze knooppunten gesitueerd zijn, en heeft hierdoor als voordeel dat gegevens omtrent econo-

mische structuur van een regio ten dele kunnen worden vergeleken met andere gegevens van de bevolking in de regio, omdat de versturende invloed van vooral pendel voor een belangrijk deel afwezig is. Het CBS heeft zich voorgenomen voor COROP-regio's regelmatig z.g. economische indicatoren te publiceren 2).

Welvaart zullen we hier opvatten als een meer-dimensionaal begrip, niet alleen betrekking hebbend op materiële zaken, zodat een groot aantal indicatoren in principe in aanmerking komen om bestaande verschillen in welvaart tot uitdrukking te brengen. We zullen ons hier beperken tot een tweetal indicatoren, die gekoppeld zijn aan personele inkomens, namelijk het gemiddelde inkomen per regio en een index, die aangeeft in hoeverre inkomens ongelijkmatig zijn verdeeld binnen een regio. Voor een tweetal jaren (1960 en 1969) worden de resultaten geanalyseerd. De eerste indicator wordt voor 1969 met een aantal economische indicatoren vergeleken. Deze indicatoren zijn afgeleid van de data in de genoemde CBS-publikatie.

2. Indicatoren van de inkomensverdeling per regio (1960/1969)

Gegevens met betrekking tot de personele inkomens worden door het CBS ontleend aan belastingstatistieken. Gemeten wordt dan het belastbaar inkomen per fiscaal gezin, hetgeen als maatstaf voor inter-persoonlijke verschillen in welvaart natuurlijk een aantal tekorten vertoont (bepaalde inkomenscomponenten zijn niet opgenomen, er is geen rekening gehouden met gezinsgrootte en gezinssamenstelling enz.). Een verdere implicatie is dat deze data moeilijk bruikbaar zijn voor historische vergelijkingen, omdat belastingtechnische maatregelen in bepaalde jaren wijzigingen in de gegevens hebben veroorzaakt.

Deze inkomensdata worden niet per COROP-regio gepubliceerd, maar zijn wel per gemeente en recent ook per economisch-geografisch gebied beschikbaar. Op basis van EGG- en gemeentegegevens werd door ons per COROP-regio voor 1960 en 1969 de verdeling der inkomens geconstrueerd. (De gebruikte COROP-indeling is die van 1972). Voor 1960 is daarbij uitgegaan van een indeling in 17 inkomensklassen, terwijl het inkomen van vakantiewerkers is meegeteld. Voor 1969 (voorlopige data CBS; de klasse met negatieve inkomens werd bij de eerste klasse met positieve inkomens gevoegd zodat 12 inkomensklassen resulteerden) is dit wel uitgesplitst, zodat we ook de inkomensgegevens exclusief vakantiewerkers voor dit jaar konden gebruiken. Overigens is wel nagegaan of wél opnemen van vakantie-

1) Zie bijv. C. W. Schouten, De regionale doorlichting van Nederland, *ESB*, 15 januari 1975, blz. 52-56.

2) Als eerste in de reeks verscheen: *Regionale economische indicatoren 1970*, CBS, 1975.

Tabel 1. Indicatoren per COROP-regio

COROP-regio	1960				1969					
	Inkomen per bel. pl.	Index (Ned.= 100)	Ongelijkheids-index-Theil (x 1.000)	Index (Ned.= 100)	Inkomen per bel. pl. (excl. vakantiewerkers)	Index (Ned.= 100)	Index gebaseerd op inkomen incl. vakantiewerkers	Ongelijkheids-index- (inkomen excl. vakantiewerkers x 1000)	Index (Ned.= 100) Theil (excl. vakantiewerkers)	Index gebaseerd op inkomen incl. vakantiewerkers
1. Oost-Groningen	5.059	88	320	84	10.224	86	88	268	77	74
2. Delfzijl e.o.	5.414	94	319	84	11.031	93	95	267	77	75
3. Overig Groningen	5.535	96	354	83	11.234	95	96	353	101	99
4. Noord-Friesland	5.165	90	334	88	10.667	90	91	306	88	88
5. Zuid-West-Friesland	5.337	93	358	94	10.592	90	91	314	90	87
6. Zuid-Oost-Friesland	4.942	86	298	79	10.898	92	94	289	83	80
7. Noord-Drenthe	5.174	90	274	72	11.259	95	97	300	86	84
8. Zuid-Oost-Drenthe	4.735	82	285	75	10.658	90	92	234	67	66
9. Zuid-West-Drenthe	5.050	88	304	80	10.700	90	91	308	89	89
10. Noord-Overijssel	5.449	95	348	92	9.733	83	83	366	105	104
11. Zuid-West-Overijssel	5.433	94	388	102	11.229	95	96	293	84	90
12. Twente	5.186	90	348	92	10.779	91	92	309	89	88
13. Veluwe	5.355	93	343	91	12.706	107	108	362	104	102
14. Achterhoek	5.192	90	343	91	10.906	92	93	310	89	88
15. Arnhem/Nijmegen	5.406	94	369	97	11.307	96	96	341	98	97
16. Zuid-West-Gelderland	4.956	86	315	83	10.167	86	87	276	79	77
17. Utrecht	5.961	104	399	105	12.692	107	107	354	102	101
18. Kop v. Noord-Holland	5.799	101	324	85	11.372	96	89	276	79	99
19. Alkmaar e.o.	5.836	101	391	103	12.659	107	105	340	98	103
20. IJmond	6.167	107	341	90	12.969	110	110	287	82	84
21. Aggl.-Haarlem	6.684	116	509	134	13.600	115	115	419	120	119
22. Zaanstreek	5.639	98	365	96	12.066	102	103	268	77	77
23. Groot-Amsterdam	6.103	106	389	103	11.795	100	99	349	100	102
24. Gooi en Vechtstreek	7.562	131	577	152	15.023	127	128	507	146	140
25. Aggl.-Leiden	5.906	102	395	104	12.816	108	105	368	106	114
26. Aggl.-Den Haag	6.721	117	416	110	13.401	113	113	407	117	115
27. Delft en Westland	6.011	104	373	98	12.802	108	108	342	98	99
28. Oostelijk Zuid-Holland	5.809	101	361	95	12.646	107	108	340	98	95
29. Groot-Rijnmond	6.164	107	376	99	12.224	103	104	361	104	101
30. Zuidoosten van Zuid-Holland	5.900	102	370	98	12.219	103	104	330	95	93
31. Zeeuws Vlaanderen	5.602	97	346	91	11.606	98	100	318	91	89
32. Overig Zeeland	5.472	95	316	83	11.683	99	97	311	89	95
33. Westen van Noord-Brabant	5.282	92	335	88	11.553	98	97	342	98	100
34. Midden van Noord-Brabant	5.187	90	375	99	10.896	92	91	366	105	107
35. Noordoosten van Noord-Brabant	5.207	90	386	102	11.274	95	94	340	98	103
36. Zuidoosten van Noord-Brabant	5.534	96	394	104	11.876	100	99	352	101	104
37. Noord-Limburg	5.478	95	381	101	11.320	96	95	352	101	103
38. Midden-Limburg	5.193	90	326	86	10.875	92	92	327	94	95
39. Zuid-Limburg	5.431	94	290	77	10.906	92	94	285	82	80
40. Zuidelijke IJsselmeerpolders	5.772	100	151	40	14.344	121	116	274	79	91

Toelichting

Berekend op basis van CBS-gegevens per gemeente (1969 voorlopige data) voor de indices is gebruik gemaakt van de volgende waarden voor geheel Nederland: inkomen per bel.pl.: 5.764 (1960), 11.830 (1969, excl. vak.w.), 11.342 (1969, incl. vak.w.); de bijbehorende Theil-indices zijn 0,379, 0,386 en 0,348.

werkers onze conclusies wijzigde, hetgeen over het algemeen niet het geval bleek te zijn. Als eerste kental is het gemiddelde inkomen per regio bepaald (het gemiddelde inkomen is het inkomen per belastingplichtige). In minder dan een decennium blijkt dit globaal te zijn verdubbeld (zie tabel 1).

In de regio's met het grootste inkomen is dit inkomen in beide jaren ongeveer 1½ keer zo groot als dat in de regio met de laagste inkomens. De positie van het Gooi en de Vechtstreek als regio met het hoogste, gemiddelde inkomen blijft behouden, agglomeratie-Den Haag moet echter de 2e plaats afstaan aan de Zuidelijke IJsselmeerpolders, terwijl de agglomeratie-Haarlem zich als 3e handhaaft.

Belangrijke verschuivingen zijn waarneembaar als we de regio's voor beide jaren op grond van hun gemiddelde inkomen uitgedrukt in een indexcijfer (gemiddeld inkomen Nederland = 100) met elkaar vergelijken. Relatief treedt een duidelijke verbetering op voor: Zuid-Oost-Friesland, Zuid-Oost-Drenthe, Veluwe, Alkmaar e.o., het Westen van Noord-Brabant en de Zuidelijke IJsselmeerpolders, minder geprononceerd geldt dit ook voor agglomeratie-Leiden, Oostelijk Zuid-Holland, Noord-Drenthe en het Noordoosten van Noord-Brabant; een opvallende verslechtering t.o.v. andere regio's valt waar te nemen voor Zuid-West-Friesland, Noord-Overijssel, kop van Noord-Holland en Groot-Amsterdam.

Wat de ontwikkelingen binnen provincies betreft blijken de regio's in Groningen alle hun positie enigszins te verslechteren (als vakantiewerkers ook worden opgenomen zijn de posities constant). Oost-Groningen blijkt een hard-

nekkig probleemgebied te zijn voor zover we het gemiddelde inkomen als maatstaf hanteren (12 à 14% beneden het landelijke gemiddelde). Regio Overig Groningen waartoe de stad Groningen behoort heeft een veel betere score (slechts 4 à 5% beneden het landelijke gemiddelde). Friesland zit als geheel zeer duidelijk beneden het landelijk gemiddelde. De positie van regio-Noord-Friesland wijzigt zich niet, echter voor Zuid-Oost-Friesland verbetert de index terwijl deze voor Zuid-West-Friesland juist verslechtert. Hier blijken vooral het Noorden en het Zuidwesten regio's te zijn welke extra aandacht verdienen. Hoewel in Drenthe voor elk der regio's de positie verbetert, blijven de inkomens in het Zuidoosten en het Zuidwesten tot de laagste in Nederland behoren. Noord-Drenthe benadert het landelijke gemiddelde al aardig in 1969. In Overijssel valt de relatieve verslechtering op in het Noorden; deze regio is in 1969 de regio met het laagste inkomen in Nederland geworden, terwijl dit inkomen in 1960 nog maar 5% beneden het landelijke gemiddelde lag. Twente handhaaft zijn positie duidelijk beneden het landelijke gemiddelde. In Gelderland valt de Veluwe op met een sterke vooruitgang en het Zuidwesten met een continuering van de plaats in de laagste regionen (index 86). De indices in Noord-Holland zijn zowel voor 1960 en 1969 op een enkele uitzondering boven de 100, het Noorden komt in 1969 beneden deze grens (nog veel opvallender bij de data inclusief vakantiewerkers), terwijl Groot-Amsterdam ook een opmerkelijk relatieve teruggang vertoont. Ook in Zuid-Holland scoren alle regio's hoger dan 100, maar de ontwikkelingen verlopen niet overal parallel. Zo gaan de stedelijke

gebieden agglomeratie-Den Haag en Groot-Rijnmond relatief achteruit, terwijl elders geen opmerkelijke verschuivingen plaatsvinden.

Zeeland benadert in 1969 het landelijke gemiddelde (in beide regio's). Deze tendens is ook in Noord-Brabant aanwezig, waar vooral het Westen van Noord-Brabant aanzienlijk vooruit gaat, terwijl het Midden hiervan laag blijft scoren. De mutaties voor Limburg zijn weinig opvallend. Alle regio's bevinden zich hier beneden het landelijke gemiddelde, het sterkst geldt dit voor Midden-Limburg. Tenslotte is de opkomst van de Zuidelijke IJsselmeerpolders als een regio met een sterke concentratie van hoge inkomens spectaculair te noemen.

Uit de geschetste situaties in 1960 en 1969 en de ontwikkelingen in de tussenliggende jaren kunnen beleidsrelevante conclusies worden ontleend. Indien beoogd wordt een grotere gelijkheid van regionale inkomens tot stand te brengen, zal speciale aandacht voor vooral de perifere regio's Oost-Groningen, het Zuidwesten en Noorden van Friesland, het Zuidoosten en Zuidwesten van Drenthe, Noord-Overijssel en Zuid-West-Gelderland gewenst zijn. Tevens verdient de plaatshebbende positieverslechtering van de stedelijke concentratiegebieden in de Randstad extra belangstelling.

De gepresenteerde gegevens ten aanzien van het inkomen per belastingplichtige kunnen als indicator voor een gedeelte van de welvaart van de inwoners dienst doen. Een tekortkoming ervan is dat slechts een indruk wordt verkregen omtrent de gemiddelde positie van de inkomensstrekkers in een regio, onderlinge verschillen binnen de regio blijven buiten beschouwing. Deze onderlinge verschillen zijn echter wel relevant voor de inkomensstrekker welke zijn welwaartspositie met die van anderen vergelijkt. De waardering die aan het inkomen wordt verbonden zal altijd plaatsvinden op basis van een vergelijking met het inkomen van anderen. Naarmate de verschillen in ontvangen inkomens groter worden, zullen meer mensen hun positie als minder bevredigend ervaren. Gegeven een constant gemiddeld inkomen kan men ook stellen dat de gemeenschapswelvaart afneemt naarmate de verdeling der inkomens ongelijkmatiger is (welvaart interpreteren we dus zeer ruim, anderen spreken hier wellicht liever van welzijn). Een relevante welwaartsindicator wordt dan gevormd door een index, die aangeeft hoe ongelijkmatig de inkomens zijn verdeeld en die het mogelijk maakt verschillende verdelingen ondubbelzinnig met elkaar te vergelijken. Er zijn diverse indices voor dit doel ontworpen. Bij de meeste daarvan worden aan inkomensklassen verschillende gewichten toegekend, afhankelijk van het normatief uitgangspunt van de beoordelaar (dit geldt met name voor de variantie van de logaritme der inkomens, de Pareto-index en de variantie der inkomens). Ook kunnen sommige complicaties geven bij het vergelijken van verdelingen (de maatstaven gebaseerd op de Lorenz-curve).

Er bestaat geen overeenstemming over een beste neutrale index, maar wij menen dat de eigenschappen van de maatstaf van Theil 3) zodanig gunstig zijn dat deze te verkiezen is boven andere alternatieve ongelijkheidsmaatstaven. Voor de berekening is verondersteld dat de binnenklasse-ongelijkheid nul is (merk op dat verschil in aantal klassen en al dan niet vertegenwoordigd zijn van vakantiewerkers tijdvergelijking van absolute waarden ontoelaatbaar maakt). Naarmate de waarde van deze maatstaf lager is kan men de verdeling van de inkomens als meer gelijkmatig beschouwen. De waarde van de maatstaf varieert in 1960 over een interval van 40 tot 152 (in indexcijfers) en in 1969 van 67 tot 146 (resp. 66 tot 140) hetgeen duidt op aanzienlijke verschillen in de gelijkmatigheid van de inkomensverdeling binnen de verschillende regio's. Theils maatstaf voor Nederland als geheel valt op te splitsen in een deel dat een gewogen gemiddelde van de intra-regionale ongelijkheidsindices voorstelt en een deel dat de interregionale inkomensverschillen weergeeft. De laatste daalde van 0,045 in 1960 tot 0,0035 (excl. vakantiewerkers) resp. 0,0034 (incl. vakantie-

Wordt Erasmus kritisch?

Quod Novum, het weekblad van de Erasmus Universiteit Rotterdam, meldt ons dat nu ook in Rotterdam een aantal economen en aspirant-economen vanuit hun misnoegen met het gedoctrineerde economie-onderwijs een werkgroep van kritische economen heeft opgericht. Deze werkgroep heeft zich als taak gesteld het verzet tegen de gangbare economische theorie te coördineren. De economen uit de stoffige, betonnen Rotterdamse hoogbouw met optimaal slecht werkende klimaatbeheersing, moeten daar blij mee zijn. Eindelijk een groep die het economie-onderwijs uit de kapitalistische dagelijkse sleur wil halen.

Wat de concrete plannen van de werkgroep zijn, is nog niet helemaal duidelijk. Haar presentatie is echter wel duidelijk. We zouden volgens haar al heel ver zijn indien we voor economisch onderwijs lezen economies onderwijs (het blijft nog de vraag of dat onderwijs volgens de letter economisch is of wordt), het Centraal Planbureau omdopen in Sentraal Plan Buro en meer aandacht besteden aan het Marxisme. Echter, Marxisme wordt geen Marxisme. Dat zou heiligschennis zijn. De oude heilige meester mag niet besmet worden met modernismen. Wat dat betreft zijn de kinderen van Erasmus niet kritisch. Gelukkig was de redactie van *Quod Novum* dat ook niet anders hadden wij geen melding kunnen maken van het lofwaardig streven van de Rotterdamse kritiese ekonomen.

L.H.

werkers) in 1969 waaruit een afname van interregionale verschillen valt te concluderen.

Voor beide jaren blijkt te gelden dat de regio's met de laagste inkomens veelal de laagste ongelijkheidsniveaus hebben. Opvallende uitzonderingen zijn in 1969 waarneembaar: Noord-Overijssel met het laagste inkomen heeft één der hoogste waarden van de Theil-index en de Zuidelijke IJsselmeerpolders met hoog inkomen juist een lage Theil-index.

De meest opvallende mutaties in relatieve posities nemen we waar in Groningen (relatief meer gelijk in Oost-Groningen en Delfzijl e.o. en ongelijker in overig Groningen), Noord-Drenthe (relatieve toename van de ongelijkheid, terwijl de inkomenspositie verbeterde), Zuid-West-Drenthe, Noord-Overijssel (sterke toename ongelijkheid gekoppeld aan relatieve verslechtering inkomenspositie), Zuid-West-Overijssel, Veluwe (waar de relatieve inkomenspositie verbeterde en de ongelijkheid toenam), Zaanstreek, Zuidelijke IJsselmeerpolders. In diverse gevallen gaat een positief te waarden verbetering van de relatieve inkomenspositie gepaard met een relatieve toename der ongelijkheid, wat als een negatief aspect kan worden opgevat. Slechts door aan beide aspecten een bepaald gewicht toe te kennen is een uiteindelijk oordeel mogelijk ten aanzien van veranderingen in de welwaartspositie.

3. Een vergelijking met een aantal regionale economische indicatoren voor 1970

In het voorgaande hebben we kunnen constateren dat er

3) Zie M. Theil, *Economics and information theory*, North-Holland Publishing company, Amsterdam, 1967.

Tabel 2. Enkele economische indicatoren per COROP-regio (1970)

COROP-regio	Per capita regionaal produkt bedrijven en overheid	Werkzame bevolking als % van totale bevolking (EW)	Arbeidsvolume per sector uitgedrukt in % van het totaal arbeidsvolume in manjaren				
			landbouw + visserij	nijverheid	handel en verkeer	overige diensten	overheid
1. Oost-Groningen	7.071	25,0	2,86	51,43	20,0	14,29	11,43
2. Delfzijl e.o.	7.486	22,45	9,09	36,36	27,27	9,09	18,18
3. Overig Groningen	10.047	29,18	3,13	40,63	23,96	17,71	14,58
4. Noord-Friesland	6.975	25,46	4,35	40,58	20,29	18,84	15,94
5. Zuid-West-Friesland	6.245	14,57	4,55	45,45	18,18	18,18	13,64
6. Zuid-Oost-Friesland	6.556	32,00	3,13	50,0	18,75	15,63	12,50
7. Noord-Drenthe	6.996	21,95	3,70	37,04	18,52	18,52	22,22
8. Zuid-Oost-Drenthe	7.243	24,62	3,13	59,38	18,75	9,38	9,38
9. Zuid-West-Drenthe	7.342	24,56	3,57	46,43	17,86	14,29	17,86
10. Noord-Overijssel	7.918	25,66	3,85	39,74	23,08	14,10	19,23
11. Zuid-West-Overijssel	10.180	29,82	0	50,0	20,59	17,65	11,76
12. Twente	7.203	28,63	0,69	59,72	16,67	13,19	9,72
13. Veluwe	7.545	29,03	1,48	38,52	17,03	16,29	26,67
14. Achterhoek	7.022	25,47	2,47	54,32	19,75	13,58	9,88
15. Arnhem/Nijmegen	8.340	30,88	1,14	42,61	21,59	17,61	17,05
16. Zuid-West-Gelderland	7.045	22,22	2,94	58,82	17,65	11,76	8,82
17. Utrecht	8.146	31,14	0,80	35,06	26,69	20,32	17,13
18. Kop van Noord-Holland	7.476	25,57	7,02	28,07	15,79	14,04	35,09
19. Alkmaar e.o.	6.107	24,48	2,78	30,56	30,56	25,0	11,11
20. IJmond	13.650	35,98	0	66,10	15,25	11,86	6,78
21. Agglom.-Haarlem	6.857	25,51	1,61	33,87	25,81	24,19	14,52
22. Zaanstreek	9.829	37,01	0	63,83	19,15	10,64	6,38
23. Groot-Amsterdam	10.923	39,65	0,92	29,89	33,10	23,90	12,18
24. Gooi en Vechtstreek	8.511	30,64	0	39,73	22,22	26,39	11,11
25. Agglom.-Leiden	7.749	26,30	4,82	33,33	23,46	19,75	18,52
26. Agglom.-Den Haag	9.739	36,18	0,76	22,14	27,86	27,86	21,37
27. Delft en Westland	9.850	34,97	10,94	35,93	17,19	20,31	15,63
28. Oostelijk Zuid-Holland	7.102	25,88	6,78	44,07	23,73	15,25	10,17
29. Groot-Rijnmond	12.298	36,25	1,38	37,01	35,63	17,24	8,74
30. Zuidoosten van Zuid-Holland	8.281	30,0	1,05	56,84	21,05	12,63	8,42
31. Zeeuws Vlaanderen	11.330	27,72	3,57	53,57	21,43	10,71	10,71
32. Overig Zeeland	8.331	25,85	5,66	39,62	20,75	16,98	16,98
33. Westen van Noord-Brabant	7.682	26,81	2,46	49,18	20,49	13,93	13,93
34. Midden van Noord-Brabant	7.206	26,45	1,04	51,04	20,83	15,63	11,45
35. Noordoosten van Noord-Brabant	8.123	27,93	1,68	50,42	19,32	14,29	14,29
36. Zuidoosten van Noord-Brabant	9.203	33,09	0,56	60,56	13,33	11,67	13,89
37. Noord-Limburg	7.660	26,94	3,39	45,76	20,33	18,64	11,86
38. Midden-Limburg	8.057	24,86	2,22	48,89	17,78	15,56	15,56
39. Zuid-Limburg	7.036	27,21	0,61	55,21	18,40	15,33	10,43
40. Zuidelijke IJsselmeerpolders	12.975	33,33	40,0	40,0	0	0	20,0

Toelichting: Berekend uit Regionale economische indicatoren 1970, CBS, 1975.
(0 staat voor verwaarloosbaar klein).

binnen Nederland aanzienlijke verschillen bestaan in de waarden van een tweetal indicatoren van de inkomensverdeling per regio. Gemeten aan de z.g. tussengroepsongelijkheidsmaatstaf van Theil zijn de interregionale verschillen in inkomen als totaal afgenomen van 1960 op 1969. De berekende indices tonen aan dat in de relatieve posities van de uitersten weinig spectaculaire veranderingen plaatsvonden. Wat zijn nu de achterliggende factoren, die de inkomenspositie van een regio beïnvloeden? Voor doeleinden van economische politiek is het met name zinvol te weten in hoeverre een verband bestaat tussen economische structuur van een regio en diens inkomenspositie.

Allereerst gaan we hier na in hoeverre de recent gepubliceerde COROP-gegevens over 1970 (zie voetnoot 2) bruikbaar zijn voor een analyse van de inkomenssituatie in 1969 (te zijner tijd hopen we een groter geheel van data te kunnen ontleenen aan de recente volkstelling). Een globale indruk van de economische potentie van een regio wordt gegeven door het regionaal produkt per capita (zie tabel 2). Voor 1970 is dit in IJmond het hoogst, welke regio ook één der hoogste inkomens had in 1969 (zie paragraaf 2). De Zuidelijke IJsselmeerpolders staan bij zowel inkomen als regionaal produkt op de tweede plaats. Dit verband blijkt veel minder aanwezig te zijn in de regio's Groot-Rijnmond, Zeeuws Vlaanderen en Groot-Amsterdam welke wél een hoog regionaal produkt hebben, doch een inkomen in de buurt van het landelijke gemiddelde. Voor Zuid-West-Overijssel en overig Groningen gaat dit nog sterker op: een hoog regionaal produkt en een relatief laag inkomen. Voor een aantal andere regio's valt het omgekeerde te constateren: het Gooi en Vechtstreek, de agglomeratie-Haarlem, Alkmaar e.o. paren een laag produkt aan een hoog inkomen. Deze verschillen duiden erop dat de inkomens die in een bepaalde regio worden gecreëerd ten dele niet aan inkomensstrekkers in dezelfde regio toevallen. Interregionale

inkomensstromen kunnen zowel het gevolg zijn van transfers van inkomens uit kapitaal als uit arbeid (spill-over-effecten). In hoeverre elk afzonderlijk van belang is, is op basis van de beschikbare gegevens moeilijk te achterhalen. Waren de COROP-regio's zó afgebakend dat pendelstromen tussen regio's vrijwel afwezig waren dan zouden de geconstateerde verschillen voornamelijk verband houden met transfers van kapitaalinkomen. Deze vooronderstelling lijkt evenwel niet te rechtvaardigen, omdat er wél belangrijke pendel en dus arbeidsinkomensoverdracht lijkt te bestaan.

Omdat vaak wordt beweerd dat een behoorlijk deel van verschillen in inkomens valt toe te schrijven aan de component kapitaalinkomen zijn we nagegaan of er een relatie bestaat tussen het in een regio gecreëerde kapitaalinkomen en het daar verdiende inkomen. Uitgedrukt per manjaar bleek de component lonen en salarissen over de regio's vrijwel constant te zijn (rond een gemiddelde van 13.356). Het produkt per manjaar vertoonde sterke fluctuaties zodat ook het overige inkomen (incl. afschrijvingen) aanzienlijke verschillen per regio te zien geeft. Als dit tevens zou duiden op eenzelfde tendens in gecreëerd kapitaalinkomen (hoewel de component overig inkomen incl. afschrijvingen te heterogeen lijkt voor deze vooronderstelling) dan bleek niets van een direct verband in die zin dat in regio's met een hoog inkomen ook de component overig inkomen erg belangrijk was.

Tussen de verschillende economische sectoren treden verschillen in beloning op zodat we mogen verwachten dat verschillen in de belangrijkheid van de afzonderlijke sectoren een samenhang vertonen met verschillen in inkomens (mits pendel niet van al te groot belang is). Als sectoren hebben we onderscheiden de overheid (OH), overige diensten (OD), handel en verkeer (HV), en nijverheid (NIJV) waarvan de belangrijkheid gemeten is aan de hand van het percentage van het totale arbeidsvolume in de regio in de betref-

fende sector (de landbouw is vanwege zijn relatieve onbelangrijkheid achterwege gelaten). Regio's met een sterke concentratie op de nijverheid blijken globaal een weinig belangrijke dienstensector te bezitten (correlatiecoëfficiënt tussen nijverheid en overheid is: -,65 en die tussen nijverheid en overige diensten -,59). Voor de inkomenspositie is verder van belang de bevolkingsopbouw en participatie in het economisch proces. Dit wordt gemeten met het percentage van de bevolking dat economisch werkzaam is (EW). Het percentage varieert van 14,57 (Zuid-West-Friesland) tot 39,65 in Groot-Amsterdam (de grote verschillen zijn niet direct verklaarbaar).

Om na te gaan of de vermelde factoren een samenhang vertonen met het inkomen per belastingplichtige (y) is een regressie-analyse uitgevoerd met als resultaat (t -waarden tussen haakjes):

$$Y = 16,933 - 1,15 OH - 97 NYV + 40 OD - 1,28 HV + 1,00 EW \quad \bar{R}^2 = 0,46$$

(6,1) (2,5) (3,5) (1,0) (3,4) (3,5)

(Grote residuwaarden met name in de regio's Gooi en Vechtstreek en de agglomeratie-Haarlem, Groot-Amsterdam en Noord-Overijssel). Het teken van OH voldoet niet aan de *a priori* verwachting dat in regio's waar de dienstensector (waarvan de overheid een onderdeel vormt) belangrijk is, het inkomen hoger zal zijn — OD heeft dit teken wel, maar de coëfficiënt is veel minder significant. De variabelen NYV en HV vertonen een duidelijke negatieve samenhang met Y , en EW een duidelijke positieve.

De \bar{R}^2 waarde duidt erop dat de verschillen in economische structuur en EW nog maar een beperkt deel der variantie in de regio's verklaren. Het resterende gedeelte kan, gezien de opmerkingen in het voorafgaande, verband houden met de economische structuur van bijv. omliggende (contigie) regio's in geval pendel belangrijk is. Daarnaast moeten we bij een meer adequate verklaring van inkomensverschillen natuurlijk met een uitgebreidere verzameling sociaal-economische variabelen werken. Aan de hand van inkomens- en volkstellingsgegevens van 1960 kon voor dat jaar een meer omvattende analyse worden gemaakt 4). Een goede verklaring gaf de relatie:

$$Y = 0,84 E + 0,12 NYV + 0,05 EW + 0,42 MON - 0,18 WL \quad \bar{R}^2 = 0,81$$

(9,90) (1,35) (0,69) (4,55) (2,29)

(hier zijn de data gestandaardiseerd).

met E = gemiddeld aantal jaren schatting, MON = percentage van de beroepsbevolking in zelfstandige beroepen met een monopoliepositie, WL = werkloosheidspercentage. Vooral het scholingsniveau blijkt sterk samen te hangen met het inkomensniveau, evenals de variabele MON . Nu is het teken van de variabele NYV echter positief (voor 1969 negatief).

Door met verschillende sociaal-economische variabelen rekening te houden kan de verklaringskracht al aanzienlijk verbeteren, terwijl een betere indruk wordt verkregen van de relatieve belangrijkheid der afzonderlijke variabelen.

4. Conclusie

Voor een tweetal jaren (1960 en 1969) hebben we kunnen constateren dat er tussen COROP-regio's opmerkelijke ver-

sinds 1917

sinds 1917

STENOGRAFENBUREAU

W. STEMMER & Zn. B.V.

Schiebroekseweg 22-24, telefoon (010) 22 38 66
postbus 35007, Rotterdam

vervaardigt o.a. de officiële gemeenteraadsverslagen van Arnhem, Baarn, Best, Breda, Dordrecht, Eindhoven, Groningen, Haarlem, Haarlemmermeer, 's-Hertogenbosch, Hilversum, Maastricht, Rheden, Rotterdam, Tilburg en Veldhoven.

Wij leveren ook:

notulen van directie- en aandeelhoudersvergaderingen

De jarenlange gedegen ervaring van ons bureau, toepassing van moderne geluidsopnametechniek en vooral onze eerste-klas medewerkers garanderen snel en accuraat werk, uitgevoerd op uiterst betrouwbare en discrete wijze.

I.M.

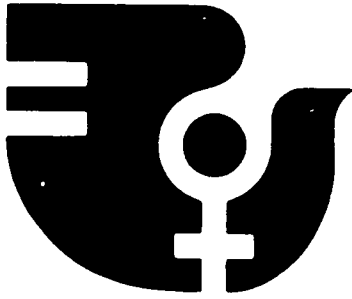
schillen bestaan in een tweetal inkomensindicatoren. Vooral lettend op de positie der uitersten zijn die verschillen niet sterk verminderd. Op basis van deze analyse, en voor zover de gebruikte indicatoren daartoe toereikend worden bevonden, kan een aantal regio's worden aangeduid welke als probleemregio's kunnen worden gezien. Bij een minder gedesaggreerde opsplitsing van Nederland zou dit minder goed mogelijk geweest zijn. Variabelen betreffende de economische structuur in een regio blijken slechts een beperkt deel van de verschillen in inkomens te kunnen verklaren. De verklaring is reeds beter als ook andersoortige variabelen in de analyse worden betrokken. Toch blijft ook dan nog een belangrijk deel onverklaard, hetgeen erop kan duiden dat spill-over-effecten tussen regio's zeker van belang zijn (ook andere constatering en wezen in die richting). Een regionaal beleid, dat inkomensposities wil beïnvloeden, kan dus niet volstaan met louter aandacht voor economische structuurkenmerken van de regio's. Maatregelen die hierop betrekking hebben kunnen immers juist tot gevolg hebben dat in andere regio's belangrijke inkomenseffecten optreden, zodat het uiteindelijke effect een toename van interregionale verschillen zou kunnen zijn (bijv. wanneer kapitaalinkomen, gecreëerd in een stimuleringsregio, toevloeit aan inkomensstrekkers in de hoge inkomensregio's). Verder blijkt dat er buiten de economische structuurvariabelen instrumenten voorhanden zijn voor een interregionale inkomenspolitiek. Tot slot is van belang de constatering dat regio's met een relatief hoog inkomen ook vaak een relatief sterke ongelijkheid van de inkomensverdeling vertonen; bij het ontwerpen van een regionaal beleid zullen beide welvaartsaspecten tegen elkaar moeten worden afgewogen 5).

C. P. A. Bartels
I. Nieuwenhuizen

4) Zie voor details: C. P. A. Bartels en A. M. Bertens, Explaining regional differences in income and income inequality. The Dutch case, *Research-Memorandum*, no. 27, Faculteit der Economische Wetenschappen, Vrije Universiteit, Amsterdam.

5) Zie hiervoor ook: J. G. Lambooy, Regionale politiek en de lokale keuze van staatsondernemingen, *ESB*, 28 mei 1975, blz. 501-504.

**Indien u niet álles op economisch gebied kunt lezen,
dan kunt u ESB onmogelijk missen.**

Vrouw en beroepsarbeid

DRS. A. M. TABAK

Ter gelegenheid van het Jaar van de Vrouw zijn in ESB reeds de volgende artikelen afgedrukt over economische aspecten van de emancipatie van de vrouw:

- Dr. H. Verwey-Jonker, *Het jaar van de Vrouw; uitdaging of belediging*, 14 mei jl.;
- Prof. Dr. B. M. S. van Praag, *Vrouwenemancipatie economisch bezien; feiten en wensdromen*, 11 juni jl.;
- Prof. C. W. Visser, *Een economische dubbelrol*, 25 juni jl.;
- Drs. M. Bruyn-Hundt, *Inkomensbeleid voor de grootste minderheid*, 22 oktober jl.

In het volgende artikel analyseert Drs. A. M. Tabak, wetenschappelijk medewerker bij het Nederlands Economisch Instituut, de deelneming van de vrouw aan de beroepsarbeid. Hij komt onder meer tot de conclusie dat hoewel in Nederland het deelnemingspercentage van de vrouw toeneemt, het nog ver achterblijft bij dat in andere landen. Tevens constateert hij dat dit percentage samenhangt met de mate van verstedelijking.

1. Inleiding

Het vraagstuk van de deelneming van de vrouw aan de beroepsarbeid is zo veelomvattend, dat het grondige studie verdient. Een aanzet daartoe is neergelegd in de onlangs gepubliceerde studie *Beroepsuitoefening door de gehuwde vrouw: een econometrische analyse* 1). Het is spijtig dat de CBS-onderzoekers zich moesten behelpen met gegevens uit de Volkstelling-1960 en de Bedrijfstelling-1963. Dit neemt niet weg, dat het zeer de moeite loont de studie te lezen. Ook niet-econometrisch geschoolden kunnen er veel van opsteken. In dit artikel beperken wij ons tot een globale verkenning van het aandeel van de vrouw in de werkgelegenheid in totaal en naar sectoren in een aantal landen. Daarnaast komen regionale verschillen in de deelnemingsgraad aan de orde. Kwalitatieve of, zo men wil, sociologische aspecten van dit vraagstuk, komen hier niet aan de orde. De benodigde basisgegevens hebben wij ontleend aan het *Year Book of Labour Statistics*, 1974 2) en vorige afleveringen van dit *Year Book*. Ten aanzien van cijfers van diverse landen moet worden opgemerkt, dat deze:

- a. ten gevolge van verschillen in definities, classificatie en in de methode van verzamelen niet volledig vergelijkbaar zijn, en
- b. behept (kunnen) zijn met onnauwkeurigheidsmarges.

De samenstellers van het *Year Book* laten met name ten aanzien van de gegevens betreffende de vrouwelijke beroepsbevolking een waarschuwend geluid horen:

„In particular, the activity rates for females are frequently not comparable internationally, since in many countries relatively large numbers of women assist on farms or in other family enterprises without pay, and there are differences from one country to another in the criteria adopted for determining the extent to which such workers are to be counted among the economically active”.

De cijfers die wij in de volgende tabellen tonen, dienen dan ook slechts als ruwe indicatoren te worden bekeken en met de nodige voorzichtigheid te worden geïnterpreteerd.

2. Aandeel van de vrouw in de beroepsbevolking

In tabel 1 zijn *deelnemingspercentages* 3) voor twee tijd-

stippen voor de landen van de Europese Gemeenschap, Zweden en de Verenigde Staten weergegeven.

Tabel 1. *Deelnemingspercentages (twee tijdstippen)*

Land	Jaar	%	Jaar	%
België	1961	20	1972	27
Denemarken	1960	28	1972	38
West-Duitsland	1961	33	1972	31
Frankrijk	1962	28	1974	30
Ierland	1961	20	1971	19
Italië	1961	19	1973	19
Luxemburg	1960	22	1970	20
NEDERLAND	1960	16	1971	19
Verenigd Koninkrijk	1961	29	1971	33
Zweden	1960	26	1970	30
Verenigde Staten	1960	25	1970	30

Bij bovenstaande tabel willen wij eerst het CBS aanhalen. In *Mededelingen*, No. 1, maart 1972, blz. 4 rechts, wordt (voor Nederland) geconstateerd, dat ten opzichte van 1960 de vrouwelijke beroepsbevolking relatief zowel absoluut, sterk is gestegen. Het CBS vervolgt dan:

„Deze absolute stijging is volledig veroorzaakt door de toename van het aantal *werkende gehuwde vrouwen* van ca. 170.000 in 1960 tot 483.000 in 1971. Met name het aantal werkende gehuwde vrouwen dat als zelfstandige of in loondienst werkzaam is (d.w.z. exclusief de echtgenoten die meewerken in het bedrijf van haar man) blijkt thans 3,5 maal zo groot te zijn als in 1960 (1960: 108.000; 1971: 385.000). De duidelijke verschuiving in de verhouding der burgerlijke staten binnen de vrouwelijke beroepsbevolking is echter gepaard gegaan met een zeer sterke stijging van het percentage vrouwen in loondienst *met een gedeeltelijke werkweek* (d.w.z. een werkweek korter dan 25 uur). Bedroeg dit percentage in

1) Statistische en econometrische onderzoeken, No. 17, 1975, CBS.

2) International Labour Office, Genève, 1975.

Voor Nederland is mede gebruik gemaakt van de voorlopige uitkomsten uit de Volkstelling-1971 en de Arbeidskrachtentelling-1973.

3) Aantal vrouwelijke beroepsbeoefenaars in % van de vrouwelijke bevolking.

1960 nog slechts 9,5%, in 1971 was het gestegen tot 21%. Uit het nu beschikbare cijfermateriaal kan worden afgeleid dat van de in loondienst werkende gehuwde vrouwen *boven* de 24 jaar thans waarschijnlijk ongeveer de helft een parttime werkkring heeft, tegen slechts 30% in 1960".

Niettemin valt het op, dat het deelnemingspercentage van de *Nederlandse* vrouw nog altijd vrij laag is. Van de beschouwde landen zijn de vrouwen in Denemarken, het Verenigd Koninkrijk, West-Duitsland, Zweden en de Verenigde Staten kennelijk economisch het „actiefst". Voorts kan uit de tabel worden afgelezen, dat in zeven van de elf landen, waaronder ook Nederland, de deelnemingspercentages in de jaren zestig zijn gestegen. De gemiddelde jaarlijkse groei varieerde, globaal genomen, tussen 1 en 3%. De lichte daling van het percentage in West-Duitsland moet worden toegeschreven aan de in het betrokken tijdvak opgetreden daling van het totale aantal vrouwen *met beroep* met ruim 30.000.

Wanneer men de *vrouwelijke* beroepsbevolking relateert aan de *totale beroepsbevolking*, verkrijgt men het resultaat dat in tabel 2 vermeld is.

Tabel 2. *Vrouwelijke beroepsbevolking in % van de totale beroepsbevolking (twee tijdstippen)*

Land	Jaar	%	Jaar	%
België	1961	27	1973	34
Denemarken	1960	31	1973	41
West-Duitsland	1961	37	1972	37
Frankrijk	1962	33	1968	35
Ierland	1961	26	1971	26
Italië	1961	25	1973	27
Luxemburg	1960	27	1970	26
NEDERLAND	1960	22	1971	25
Verenigd Koninkrijk	1961	32	1966	36
Zweden	1960	30	1973	38
Verenigde Staten	1960	32	1973	38

Het beeld dat uit deze tabel naar voren komt is *grosso modo* hetzelfde als dat uit tabel 1.

Het is bekend, dat het aandeel *zelfstandigen* in de beroepsbevolking daalt, een ontwikkeling, die reeds geruime tijd aan de gang is. Het leek ons interessant na te gaan, of deze verschuiving in de in het bedrijf ingenomen positie voor mannen en vrouwen al dan niet parallel verloopt. In tabel 3 hebben wij de aantallen zelfstandigen, onderscheiden naar geslacht, uitgedrukt in procenten van respectievelijk de mannelijke en vrouwelijke beroepsbevolking, wederom voor twee tijdstippen.

Tabel 3. *Zelfstandigen naar geslacht in % van resp. de mannelijke en vrouwelijke beroepsbevolking (twee tijdstippen)*

Land	Jaar	% V		% M	
		% M	% V	% M	% V
België	1961	19	19	15	12
Denemarken	1960	26	7	20	3
West-Duitsland	1961	15	7	12	5
Ierland	1961	29	16	27	11
Italië	1961	23	12	23	15
Luxemburg	1960	18	14	14	13
NEDERLAND	1960	18	5	15	5
Verenigd Koninkrijk	1961	9	4	8	4
Zweden	1960	18	5	11	2
Verenigde Staten	1960	14	5	10	4

Voor Frankrijk zijn geen gegevens inzake de positie in het bedrijf beschikbaar.

Met behulp van deze tabel kunnen wij de beschouwde landen in twee categorieën indelen, namelijk de landen waarin het aandeel van de vrouwelijke zelfstandigen in de beroepsbevolking *minder* snel is gedaald dan dat van de mannelijke zelfstandigen, en omgekeerd (zie r.k., boven).

Nederland behoort dus tot de eerste categorie. Italië neemt een uitzonderingspositie in; hier is het absolute aantal vrouwelijke zelfstandigen flink gestegen, waardoor het aandeel van deze categorie in de beroepsbevolking is toegenomen.

Aandeel vrouwelijke zelfstandigen <i>minder</i> snel gedaald dan dat van de mannen	Aandeel vrouwelijke zelfstandigen <i>snel</i> er gedaald dan dat van de mannen
Luxemburg NEDERLAND Verenigd Koninkrijk Verenigde Staten	België Denemarken West-Duitsland Ierland Zweden

3. Verdeling over sectoren

In tabel 4 is de vrouwelijke beroepsbevolking in de beschouwde landen, verdeeld over de drie hoofdsectoren van economische activiteit, weergegeven.

Tabel 4. *Verdeling vrouwelijke beroepsbevolking over drie sectoren, in % a)*

Land	Jaar	Landbouw	Industrie	Diensten	Jaar	Landbouw	Industrie	Diensten
België	1961	5	32	63	1973	3	27	70
Denemarken	1960	5	25	70	1973	7	20	73
West-Duitsland	1961	20	33	47	1972	10	34	56
Ierland	1961	15	22	63	1971	9	25	66
Italië	1961	31	31	38	1973	20	32	48
Luxemburg	1960	18	12	70	1970	6	13	81
NEDERLAND	1960	4	23	73	1973 b)	2	19	79
Verenigd Koninkrijk	1961	1	36	63	1966	1	33	66
Zweden	1960	4	27	69	1973	5	19	76
Verenigde Staten	1960	2	24	74	1973	2	20	78

a) Excl. militair personeel en werklozen.

b) Arbeidskrachten telling-1973.

Voor Frankrijk ontbreken de benodigde gegevens.

Uit deze tabel blijkt, dat a. verreweg het grootste deel van de werkzame vrouwen emploi vindt in de dienstensector en, b. de dienstensector uit hoofde van werkgelegenheid voor de vrouw in betekenis toeneemt. Dit kan wellicht hieruit worden verklaard, dat in groeiende bedrijfstakken van de dienstensector (zoals bankwezen, medische en maatschappelijke diensten) aangepast werk voor vrouwelijk personeel aanwezig is.

Vervolgens leek het ons interessant de verhouding tussen de mannelijke en vrouwelijke beroepsbevolking in de drie sectoren te bezien. In tabel 5 is het aantal vrouwen per 100 mannen weergegeven naar sector.

Tabel 5. *Aantal vrouwen per 100 mannen per sector*

Land	Jaar	Aantal vrouwen per 100 mannen in:		
		Landbouw	Industrie	Diensten
België	1973	30	28	80
Denemarken	1973	39	32	113
West-Duitsland	1972	112 a)	34	85
Ierland	1971	10	25	66
Italië	1973	47	25	49
Luxemburg	1970	28	8	77
NEDERLAND	1973	9	12	49
Verenigd Koninkrijk	1966	18	33	88
Zweden	1973	30	23	113
Verenigde Staten	1973	22	31	94

a) Dit cijfer wijkt zo sterk af als gevolg van de omstandigheid, dat in West-Duitsland een van andere landen afwijkend tellingcriterium voor de agrarische beroepsbevolking wordt gehanteerd. In dit land worden de inwonende in het bedrijf medewerkende gezinsleden van agrariërs tot de agrarische beroepsbevolking gerekend. Hierbij wordt geen minimumarbeidstijd gehanteerd. Dit heeft tot gevolg, dat nagenoeg alle echtgenotes van agrariërs tot de vrouwelijke agrarische beroepsbevolking worden gerekend.

De grote variatie welke uit de tabel blijkt, vraagt om een verklaring. Een poging daartoe hebben wij gedaan door eerst de verhoudingsgetallen voor de dienstensector te delen door die voor de industrie en vervolgens de standaardafwijking te berekenen. Luxemburg neemt, hetgeen reeds verwacht kon worden, een bijzondere plaats in. Het geringe aantal in de industrie werkzame vrouwen kan worden toegeschreven aan de eenzijdige structuur van deze sector (hoofdzakelijk ijzer- en staalindustrie, waarin de vraag naar

vrouwelijke arbeid gering is). We hebben vervolgens dezelfde procedure gevolgd, maar nu zonder Luxemburg. Het blijkt dat alle landen zich rond het gemiddelde (waarde 3,1) groeperen, behalve Italië: $< \mu - \sigma$ en Zweden: $< \mu + 2 \sigma$.

Wat Italië betreft, valt het op, dat er bijzonder weinig vrouwen in de diensten werken (zie ook tabel 4). Zou dit verschijnsel te wijten zijn aan de structuur van de dienstensector in dit land? Of aan relatief hogere lonen in de industrie?

In Zweden is er sprake van een invers fenomeen, namelijk relatief weinig vrouwen zijn werkzaam in de industrie. Dit is opmerkelijk, aangezien de Zweedse industrie gediversificeerder is dan bijv. de Luxemburgse. Zou hier sprake kunnen zijn van een bijzondere structureel of organisatorisch verschijnsel? Het zal duidelijk zijn, dat een antwoord op deze vragen pas na nader onderzoek gegeven kan worden.

4. Regionale verschillen

Voor Nederland zijn in het kader van de *Arbeidskrachtentelling-1973* interessante gegevens beschikbaar gekomen over o.a. de beroepsarbeid van de vrouw, mede in verband met leeftijd, genoten opleiding en kinderen. Het artikel „Enige gegevens over de deelneming aan beroepsarbeid” 4) bevat enige belangrijke uitkomsten. Ook per provincie zijn in de aangehaalde statistiek gegevens gepubliceerd met betrekking tot de bevolking en beroepsbevolking van 15 jaar en ouder naar leeftijd, geslacht en burgerlijke staat. Met behulp van deze gegevens hebben wij voor de provincies deelnemingspercentages berekend voor alle vrouwen en voor de gehuwde vrouwen.

Tabel 6. Deelnemingspercentages naar provincie (maart-mei 1973)

Provincie	Vrouwen totaal a)	Gehuwde vrouwen b)
Groningen	22	10
Friesland	19	8
Drenthe	20	10
Overijssel	23	11
Gelderland	23	12
Utrecht	27	15
Noord-Holland	28	18
Zuid-Holland	26	15
Zeeland	23	12
Noord-Brabant	25	14
Limburg	24	15

a) Vrouwelijke beroepsbevolking van 15-64 jaar in % van de vrouwelijke bevolking van dezelfde leeftijdsgroep.

b) Gehuwde vrouwen met beroep van 15-64 jaar in % van aantal gehuwde vrouwen in dezelfde leeftijdsgroep.

Tabel 6 laat zien, dat regionaal niet onaanzienlijke verschillen bestaan in de mate van deelneming aan het arbeidsproces door vrouwen. De hoogste deelnemingsgraad wordt bereikt in Noord-Holland, de laagste in Friesland.

Deze verschillen nodigen uit tot onderzoek. In dit ver-

band onderzochten wij de hypothese, dat de deelnemingsgraad zou samenhangen met de urbanisatiegraad. Als maatstaf voor de urbanisatiegraad van de provincies hebben wij genomen het percentage van de bevolking woonachtig in middelgrote en grote steden 5). Gezien enerzijds de onzekerheidsmarges in de deelnemingspercentages 6) en anderzijds een zekere mate van willekeur bij het definiëren van de verstedelingsgraad, werd besloten tot het gebruik van een rang-correlatie om na te gaan, of de veronderstelde samenhang statistisch aanwijsbaar is. Uit de berekening volgt een sterke samenhang tussen urbanisatiegraad en deelnemingspercentage van vrouwen (berekende Spearman-rangcorrelatiecoëfficiënt: 0,89; 1% significantiegrens bij 11 waarnemingen is 0,73). Wij kunnen derhalve concluderen, dat als de verstedelijking sterk is de deelneming van de vrouw aan de beroepsarbeid relatief groot is; in landelijke of suburbane gebieden daarentegen is die deelneming relatief laag. Nader onderzoek op dit punt lijkt gewenst.

5. Enkele conclusies

Tot slot worden uit het bovenstaande enkele belangrijke conclusies puntsgewijs samengevat.

1. De vrouwelijke beroepsbevolking is in de jaren zestig in de meeste door ons beschouwde landen, waaronder ook *Nederland*, zowel absoluut als relatief gestegen.
2. Het deelnemingspercentage van de *Nederlandse* vrouw is vergelijkenderwijs nog altijd vrij laag.
3. Verreweg het grootste deel van de werkzame vrouwen vindt emplooi in de dienstensector.
4. In Denemarken en Zweden werken in de dienstensector meer vrouwen dan mannen.
5. De dienstensector neemt als bron van werkgelegenheid voor de vrouw in betekenis toe.
6. Regionaal bestaan er niet-onaanzienlijke verschillen in de mate van deelneming aan het arbeidsproces door vrouwen.
7. Statistisch zijn er aanwijzingen, dat de deelneming van de vrouw aan de beroepsarbeid samenhangt met de mate van verstedelijking.

A. M. Tabak

4) Zie *Sociale Maandstatistiek* van het CBS, april 1975, blz. 185 e.v. Een beknopte weergave van de uitkomsten over de *gehuwde* vrouwen is opgenomen in het *Maandschrift* van het CBS, mei 1975, blz. 380 e.v. Voorts zijn in de juni-aflevering 1975 van de *Sociale Maandstatistiek* nadere bijzonderheden vermeld over de werkzame bevolking.

5) Over het algemeen zijn dat de gemeenten welke volgens de CBS-typologie worden aangeduid met C3-C5.

6) Met name de uitkomsten met betrekking tot medewerkende echtgenoten in de landbouw zijn met onnauwkeurigheidsmarges behept.

Schakel bij vacatures voor leidende functies steeds ESB in: in vrijwel elk groot bedrijf wordt dit blad veelvuldig gelezen.

Advertentie-opdrachten te richten aan:

ADVERTENTIE-AFDELING ESB, POSTBUS 42, SCHIEDAM, TELEFOON (010) 26 02 60

Emancipatie goed voor de portemonnee én voor de welvaart

DRS. M. BRUYN-HUNDT

In *ESB* van 11 juni jl. bespreekt Prof. Van Praag de macro-economische aspecten van de vrouwenemancipatie en komt daarbij tot de, op het eerste gezicht vrij negatieve, conclusie, dat het netto-beschikbaar inkomen per hoofd van de beroepsbevolking zal kunnen gaan dalen als de gehuwde vrouw meer wordt ingeschakeld op de arbeidsmarkt. De heer Schöndorff meent, dat Van Praags verhaal ertoe zal leiden, dat niet-economisch geschoolden zullen zeggen: „Economisten hebben uitgerekend dat vrouwenemancipatie slecht is voor de portemonnee”.

Deze negatieve indruk lijkt mij geheel ten onrechte. Macro-economisch gezien zal het geaggregeerde netto-beschikbare gezinsinkomen toenemen door een grotere inschakeling van gehuwde vrouwen in het arbeidsproces, zelfs als de stelling van Van Praag, dat het netto-beschikbaar inkomen per hoofd van de beroepsbevolking zal dalen, juist is. Maar ook in deze stelling geloof ik niet. Het netto-beschikbaar inkomen per hoofd van de beroepsbevolking kan dalen door verhoging van de druk van belastingen en sociale premies of door daling van de loonvoet.

Belasting- en premiedruk

Stel de huidige actieve beroepsbevolking op L ; deze wordt beloond met een gemiddeld bruto-loon w . De belasting- en premiedruk is 50% van de loonsom. Het totaal vrij beschikbaar gezinsinkomen is:

$$Y_{b1} = w.L - w.L.d \quad (1)$$

Toetreding van vrouwen tot de arbeidsmarkt vergroot de beroepsbevolking met ΔL . Stel dat het extra arbeidsaanbod geheel in dienst treedt van overheid en instellingen, die uit sociale premie-opbrengsten worden gefinancierd, waardoor de druk van belastingen en sociale premies toeneemt met Δd . Het geaggregeerde netto-gezinsinkomen wordt dan:

$$Y_{b2} = (L + \Delta L)w - \{(L + \Delta L)w(d + \Delta d)\} \quad (2)$$

De welvaart zou niet groter worden als de vrouwen nu, betaald, hetzelfde werk zouden doen als voorheen onbetaald, bijv. door het betaald verplegen van huisgenoten in een ziekenhuis of het betaald verzorgen van kinderen in crèches of overblijfplaatsen. In dat geval zou het netto-inkomen van de vrouwen worden betaald uit een verhoging van belasting- en premiedruk:

$$\Delta Lw - \Delta L(w)(d + \Delta d) = w.L.\Delta d$$

Een dergelijke situatie is alleen mogelijk als:

1. schaalvergroting van verzorgende diensten geen arbeidsbesparing zou opleveren;
2. alle huisvrouwen, ongeacht de gezinsomvang en -samenstelling een volledige dagtaak hebben in de huishouding,

ook als de gezinsverdunding in alle leeftijdsklassen zijn intrede heeft gedaan;

3. de vrouwenarbeid geen netto-besparing aan belastingen en sociale premies zou opleveren.

Alle drie veronderstellingen lijken irreëel. Met name de veronderstelling, dat de vrouwenarbeid geen extra belastingen en sociale premies waar geen extra uitkeringen tegenover staan, is zonder meer onjuist 1). Het lijkt mij aannemelijk, dat uit extra ontvangsten aan belastingen en sociale premies de voorzieningen betaald kunnen worden die gevraagd zullen worden door het meer buitenshuis gaan werken van deze gehuwde vrouwen. Het meer buitenshuis gaan werken heeft dan niet te leiden tot een verhoging van de belasting- en premiedruk. Inschakeling van gehuwde vrouwen op de arbeidsmarkt ter grootte van 1% van de beroepsbevolking leidt dan tot een stijging van het geaggregeerde netto-gezinsinkomen van 1%, want:

$$(L + \Delta L)w - (L + \Delta L)w.d - L.w - L.w.d = (1,01.1 - 1,01.1.0,5) - (1.1 - 1.1.0,5) = 0,005, \text{ d.i. } 1\% \text{ meer dan } Y_{b1}.$$

Ook als we van de fictie, dat de voorzieningen die gevraagd worden door het meer buitenshuis werken uitsluitend via de collectieve sector lopen, afstappen en aannemen, dat deze voorzieningen geheel of gedeeltelijk door het particuliere bedrijfsleven worden verzorgd, blijft de conclusie dat inschakeling van meer vrouwen in het maatschappelijk arbeidsproces tot grotere welvaart leidt, gehandhaafd.

Loonvoet

Prof. Van Praag neemt aan, dat op korte termijn de kapitaalgoederenvoorraad gefixeerd is, waardoor de marginale arbeidsproductiviteit zou dalen bij het toenemen van de beroepsbevolking. De heer Schöndorff plaatst hierbij een vraagteken, blijkens zijn voetnoot op blz. 714. Ook mij lijkt het onwaarschijnlijk, dat we rekening moeten houden met een gefixeerde kapitaalgoederenvoorraad, omdat de toeneming van het arbeidsaanbod geleidelijk zal geschieden en we dus niet met een korte-termijnprobleem te maken hebben. Bovendien is het de vraag of de arbeid van de gehuwde vrouw niet in de plaats zal komen van de arbeid van jonge meisjes, zoals de Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Vakcentrales veronderstelt in zijn publikatie *Dat schort er aan*, of in de plaats van mannenarbeid, zoals de heer Schöndorff oppert.

Laten we echter eens aannemen, dat Prof. Van Praag gelijk heeft door een dalende marginale arbeidsproductiviteit te veronderstellen. Bij een toeneming van het arbeidsaanbod van 1% per jaar, zou het loonpeil met 0,2% dalen. De

1) Zie : Inkomensbeleid voor de grootste minderheid, *ESB*, 29 oktober jl., van mijn hand.

vraagelasticiteit naar arbeid is bij een arbeidsinkomensquote van ca. 80% immers -5,2). Bij een ongewijzigde belasting- en premiedruk leidt een toeneming van het arbeidsaanbod met 1% tot een toeneming van het geaggregeerde netto-gezinsinkomen met 0,79%:

$$Y_{b3} = (L + \Delta L)(w + \Delta w) - (L + \Delta L)(w + \Delta w)d \quad (3)$$

$$Y_{b3} - Y_{b1} = (1,01 \cdot 0,998 - 1,01 \cdot 0,998 \cdot 0,5) - (1,1 - 1,10,5) = 0,00399, \text{ d.i. } 0,79\% \text{ van } Y_{b1}.$$

Als de veronderstelling over de dalende marginale arbeidsproductiviteit niet juist is, zal het geaggregeerde netto-gezinsinkomen bij een toeneming van ingeschakelde arbeidskrachten van 1% toenemen met 1%.

Kortom, ik kan het pessimisme van Prof. Van Praag, dat we er „financieel niet veel op vooruitgaan” niet delen. Daling van het netto-beschikbaar inkomen per hoofd van de beroepsbevolking zal alleen optreden als de extra belasting- en premie-ontvangsten niet opwegen tegen het betaalde beslag op productiecapaciteit, dat door de buitenshuis werkende vrouwen wordt gedaan ter vervanging van haar taak thuis. Daling van de loonvoet zal alleen optreden als de marginale arbeidsproductiviteit daalt door een gefixeerde kapitaalvoorraad en/of de vrouwenarbeid niet in de plaats treedt van andere arbeid (mannen- of jonge meisjesarbeid).

Andere economische aspecten van vrouwenemancipatie

Het is overigens jammer, dat als over de economische aspecten van de vrouwenemancipatie wordt gedacht en gesproken, zovelen uitsluitend kijken naar de gevolgen, die een groter arbeidsaanbod zal hebben. Vrouwenemancipatie is meer dan buitenshuis gaan werken en ook de macro-economische consequenties strekken verder. Ik noem er enkele.

- Emancipatie betekent, dat de opleidingsgraad van mannen en vrouwen op eenzelfde niveau komt te liggen. Een hoge opleidingsgraad van moeder en echtgenote leidt volgens Amerikaanse onderzoeken tot een hogere arbeidsproductiviteit van kinderen en echtgenoot 3).
- Emancipatie betekent een grotere deelname van vrouwen in volksvertegenwoordiging, provinciale besturen en gemeentebesturen, waardoor meer arbeidskrachten beschikbaar komen voor de arbeidsmarkt.
- Emancipatie betekent betere promotiekansen voor buitenshuis werkende vrouwen. Uit een internationaal tijdsbestedingsonderzoek valt af te leiden, dat thans vrouwen over de gehele wereld, gegeven eenzelfde opleidingsgraad als mannen, meer ongeschoold werk verrichten 1).

Tenslotte nog een opmerking over de veronderstelling van Prof. Van Praag, dat de private werkgever vrouwen geen gelijk loon zou willen betalen, omdat „de typisch mannelijke beroepen niet voor niets mannelijk zijn, de vrouw levert er naar zijn verwachting minder arbeidsprestaties”. Als ik goed ben ingelicht, zijn de biologen het er nog niet over eens in hoeverre verschillen in intelligentie verklaard kunnen worden door verschil in geslacht. En voor welke beroepen is de fysieke kracht nog belangrijk? Een op onjuiste feiten gebaseerde mentaliteit speelt hier naar mijn mening een grote rol.

M. Bruyn-Hundt

Naschrift

Graag maak ik van de gelegenheid gebruik enige kanttekeningen te plaatsen bij het kritisch commentaar van mevr. Bruyn. Laat ik beginnen met te zeggen dat ik geheel achter haar sta wanneer het de emancipatie van de vrouw betreft en dat ik haar sympathieën dienomtrent zeker deel. Ik ben echter bang dat bij haar commentaar op mijn stukje

betreffende „feiten en wensdromen” zij toch te veel de wens de vader laat zijn van haar gedachten. Het integreren van 900.000 additionele werkkrachten in het arbeidsproces is geen sinecure, zelfs wanneer dit over enige decaden plaatsvindt. In principe zijn er twee mogelijkheden: de additionele arbeidskrachten gaan naar het particuliere, d.w.z. op winstgerichte bedrijfsleven óf naar de overheid, semi-overheid en wat dies meer zij, d.w.z. het niet op winst gerichte bedrijfsleven.

Absorptie in het bedrijfsleven

De mogelijkheden van absorptie in het bedrijfsleven acht ik gering. In de eerste plaats is daar de naar beneden tamelijk rigide loonstructuur en in de tweede plaats de op korte termijn naar omvang en samenstelling vrijwel gefixeerde kapitaalvoorraad. Bij het invoeren van meer arbeid bij gegeven kapitaal zal onherroepelijk de marginale arbeidsproductiviteit dalen. Dit impliceert dat nieuwe arbeidskrachten slechts tegen een lager loon kunnen worden aangetrokken dan te voren. Institutioneel stuit dit op zeer grote moeilijkheden waardoor de animo van het bedrijfsleven voor het absorberen van extra arbeidskrachten in het kader van de bestaande loonstructuur gering zal zijn. Tevens moeten wij er rekening mee houden dat de marginale *geld*productiviteit van de arbeid nog sterker daalt dan de *fysieke* arbeidsproductiviteit. De vraag naar vele goederen, die het industriële bedrijfsleven produceert, tendert naar verzadiging. Wanneer wij ervan uitgaan dat in de komende 30 jaar geen werkelijke grote uitvindingen worden gedaan dan kunnen wij aannemen dat de marginale *geld*productiviteit van de arbeid nog veel sterker zal dalen dan de fysieke productiviteit. Dit versterkt de noodzaak tot loondaling wanneer nieuwe arbeid moet worden geabsorbeerd.

Mevr. Bruyn stelt met de heer Schöndorff dat de kapitaalvoorraad *niet* vrijwel gefixeerde is op korte termijn. Ik help het haar hopen. Inderdaad heeft in het verleden in Nederland een sterke groei van de kapitaalvoorraad plaatsgehadt en is mijn veronderstelling in die stringente vorm niet meer of minder dan het veronderstellen van een trendbreuk. Zelfs wanneer deze trendbreuk er niet zou zijn en de groei zou doorgaan als in het verleden dan zie ik nog niet in hoe met deze groei een extra stijging van de Nederlandse beroepsbevolking met zeker 25% zou kunnen worden geabsorbeerd, zonder een additionele daling van de marginale fysieke arbeidsproductiviteit. Ook in het verleden was het een tamelijk grote opgave de sterk groeiende beroepsbevolking te absorberen en dat dit lukte, is voor een groot gedeelte te danken aan de goedkoopte van de arbeid in vroeger dagen. In de huidige structuur kunnen we gevoeglijk aannemen dat de investeringen die gedaan worden naar hun aard veel minder arbeid zullen binden dan in vroeger jaren het geval was.

De door mevr. Bruyn geciteerde formules vermogen me niet te overtuigen. Als econometrist heb ik genoeg formules gezien om van de relativiteit van een en ander overtuigd te raken. Mevr. Bruyn beroept zich hier op een interessante eigenschap van de Cobb-Douglas-functie (zie Delfgaauw, blz. 3221) die in een economisch leerboek (Delfgaauw) inderdaad niet misstaat, maar waarvan mag worden betwijfeld of ze in de huidige situatie actueel is. Afgezien van het feit of de Cobb-Douglas-functie relevant is als beschrijving van de industriële produktiestructuur zijn er een aantal andere beperkende voorwaarden zoals volledige mededinging enz. die vervuld moeten worden. Het lijkt mij wat veel gevraagd om deze formule „unvervoren” te hanteren als „be-

2) Prof. Dr. G. Th. J. Delfgaauw, *Inleiding tot de economische wetenschap*, blz. 329.

3) *Economics of the family: benefits of women's education within marriage* door Lee Benham. In dezelfde bundel: *Home investments in children* door Arleen Leibowitz, University of Chicago Press, 1974, ed. Th. W. Schultz.

wijs" met betrekking tot de huidige politieke economische toestand. Tenslotte zou ik nog willen aanvoeren dat de produktiviteit van een part-timer in het algemeen in een bedrijf lager zal liggen dan van een full-timer.

Ik ben het eens wanneer mevr. Bruyn stelt dat verschillen in intelligentie vooralsnog door biologen niet zinvol kunnen worden toegeschreven aan geslachtsverschillen. Ik ben ook bepaald geen aanhanger van deze stelling. Fysieke verschillen zijn er echter wel degelijk en ik kan me niet voorstellen dat mevr. Bruyn biologen kan vinden die het tegendeel zullen willen beweren en deze verschillen spelen dan ook wel degelijk een rol wanneer werkgevers liever niet vrouwen als bijvoorbeeld havenarbeider te werk stellen. Het voornaamste punt waarover mevr. Bruyn niet rept, is echter dat de vrouw vanwege haar functie in het gezin als moeder of als potentiële moeder voor haar werkgever een onzekere kracht is waarin hij vaak niet veel wil investeren in de vorm van een bedrijfsleertijd.

Absorptie in de non-profitsector

Laten we nu eens kijken naar de tweede absorptiemogelijkheid in beroepen in de overheid en de semi-overheid, in het bijzonder de min of meer sociale dienstverlening. In deze sfeer behoeft het loon niet te worden bepaald volgens het criterium van de marginale arbeidsproductiviteit. In principe zou men elk salaris kunnen uitkeren dat men wil, onder het voorbehoud dat dit gedekt wordt uit belastingen, sociale premies of andere retributies. Het is dus zeer wel mogelijk in deze sfeer het bruto-salaris van de toekomstige sociale werker op het oude peil te houden of bijvoorbeeld vast te stellen op het gemiddelde van het inkomen per hoofd dat in de bedrijfssector verdiend wordt. Alleen deze salarissen zullen dan wel ergens vandaan moeten komen. Ongetwijfeld is de gemakkelijkste oplossing om de vrouwen die op die manier aan het werk gaan een 100%-loonheffing op te leggen waardoor ze hun eigen salaris betalen. Dit zal mevr. Bruyn en ik met haar als een minder gewenste oplossing beschouwen. Laten we de heffing op het salaris van deze nieuwe werkers op de 50% vaststellen, die reeds bij de oude beroepsbevolking geheven werd. Het voorzieningspakket per werknemer bekostigd uit inkomstenbelasting en sociale lasten wordt in het algemeen niet goedkoper, wanneer het aantal werknemers toeneemt (denk aan Ziektewet, Invaliditeitswet, WAO enz.), waarbij wij nog afzien van het feit, dat vrouwen voor vele sociale verzekeringen een hogere risico-factor hebben. De door de nieuwe arbeidskrachten in de collectieve kas gestorte 50% zal dus voor een aanzienlijk deel dienen ter bekostiging van het reeds bestaande voorzieningspakket dat ook aan de nieuwe werknemers moet worden aangeboden.

Voor zover de nieuwe werknemers dus een uitbreiding van het collectieve voorzieningspakket mogelijk maken, zal dit moeten leiden tot *nieuwe* financiële lasten voor de hele werkname beroepsbevolking. Hieruit volgt dat er globaal een verhoging van de premiedruk (in ruime zin) zal moeten optreden tot bijvoorbeeld 60% op *alle* salarissen (oude en nieuwe werkkrachten). Dit is de reden dat ik geloof dat het netto-inkomen per hoofd, dat wil zeggen na aftrek van al deze belastingen, premies enz., zal gaan dalen.

Het lijkt me sterk en dat heb ik ook niet beweerd, dat het netto-gezinsinkomen van een gezin waarin beide partners werken erop achteruit zal gaan vergeleken met de situatie van de eenzame kostwinner. Ook zal het reële nationale inkomen zeker stijgen. Wel zou de verhoging van de premiedruk er stellig toe leiden dat een herverdeling van de netto-inkomens plaatsvindt ten gunste van het gezin met twee werkende partners en ten ongunste van de traditionele één-kostwinnerezinnen.

Nieuwe aspecten

En hoe zit het met de drie beperkende voorwaarden

die mevr. Bruyn geeft en die zij zo irreëel acht? Die voorwaarden doen in feite voor de gegeven analyse niet ter zake. Er valt echter wel wat over te zeggen. De eerste stelling dat schaalvergroting van verzorgende diensten arbeidsbesparing zal opleveren lijkt me voor betwisting vatbaar. Het is een bekend feit dat in de dienstensector juist zo weinig produktiviteitsgroei mogelijk is, denk bijv. aan kappers of maatschappelijk werkers. Ik acht de mogelijkheden voor arbeidsbesparing in deze sector zeer gering. Zelfs heb ik bij vele diensten de indruk van het tegendeel. Hoe groter ze worden, hoe meer tijd de werkers in het veld moeten gaan besteden aan het onderhouden van de onderlinge communicatie in vergaderingen enz. enz. Een bekend voorbeeld hiervan zijn de onlangs opgezette gezondheidscentra. Voor zover er inderdaad sprake is van arbeidsbesparing zal dit tot nog meer moeilijkheden aanleiding geven bij de absorptie van de nieuwe arbeidskrachten.

In de tweede plaats stelt mevr. Bruyn dat vele huisvrouwen geen volledige dagtaak hebben aan hun huishouding. Dit is een zuiver subjectieve kwestie en vele huisvrouwen zullen ongetwijfeld vinden dat ze wel een volle dagtaak hebben aan hun huishouding, ook al vindt mevr. Bruyn dat zij dat niet hebben. Mevr. Bruyn bedoelt dat bij een andere organisatie, waarbij de kinderen meer centraal zouden worden opgevangen, in plaats van 1.000 huisvrouwen slechts 800 huisvrouwen nodig zouden zijn terwijl de overige 200 ander werk kunnen gaan doen. Of dit werkelijk zo is betwijfel ik. Een belangrijk gedeelte van het nut van de huisvrouw in haar huis is namelijk een zekere beschikbaarheidsnuttigheid vooral in de tijd dat de kinderen klein zijn. Zeker zijn hierbij enige besparingen mogelijk, daar een huisvrouw wel op meer dan twee kinderen tegelijk kan letten. Aan de andere kant zal de veelvuldige afwezigheid van de eigen moeder maken dat bij gezinsproblemen (ziekte enz.) veel vlugger een beroep moet worden gedaan op externe hulp, bijv. via medisch opvoedkundige bureaus enz. Niettemin geloof ik met mevr. Bruyn dat een dergelijke efficiency-vergroting in de huishoudelijke taak op bescheiden schaal mogelijk is.

Ten derde stelt mevr. Bruyn dat vrouwen wanneer zij in een bepaalde baan aan het werk gaan, belastingen en sociale premies opleveren. Dit is zeker waar, maar behalve in het geval van 100%-loonheffing zullen deze extra belastingopbrengsten en sociale premies niet voldoende zijn om het salaris van al deze additionele arbeidskrachten te betalen. Overigens heb ik zelf dit argument reeds gebruikt in 1970 in een artikel „Gratis crèches" in dit blad waarin ik betoogde dat het geven van gratis crèchefaciliteiten door de overheid tot een dergelijke vergroting van de participatie van vrouwen in de beroepsbevolking aanleiding zou geven dat uit de additionele opbrengst aan belastingen gemakkelijk deze gratis crèches betaald zouden kunnen worden. Dit standpunt huldig ik nog steeds. Het is echter heel wat anders dan te gaan eisen dat *alle* salarissen van de nieuwe arbeidskrachten voor zover werkzaam in de collectieve sector zouden moeten worden betaald uit de belastingen en sociale lasten die zij zelf opbrengen.

Een gemengde oplossing

Het is duidelijk dat in de praktijk *beide* absorptiemogelijkheden van belang zijn, die in het particuliere bedrijfsleven en die in de overheidsfeer. In de praktijk zal er dan een mengsel ontstaan waarbij de absorptie van de nieuwe arbeidskrachten gedeeltelijk in de bedrijfsfeer en gedeeltelijk in de overheidsfeer plaatsvindt wat enerzijds tot een lichte loondaling per *hoofd* en anderzijds tot een wat grotere stijging van belastingen en sociale lasten (in ruime zin) per hoofd leidt. De moeilijkheden bij deze absorptie zullen uiteraard worden gemitigeerd wanneer het verschijnsel doorzet dat mannen in part-time banen gaan werken en daardoor

Inkomensnivellerende spoorwegtarieven

„De prijsvorming van diensten van overheidsbedrijven blijft een zaak die tot allerlei misvattingen aanleiding kan geven”, schrijft Prof. Dr. N. H. Douben in zijn column „Spoorwegtarieven” van 10 september jl. in dit tijdschrift 1). Hoewel mag worden aangenomen, dat het niet in zijn bedoeling heeft gelegen deze stelling met de column zelve te adstrueren, is dit laatste wel het geval.

Wat deze kritische aantekening betreft zij vooropgesteld, dat wij onze opponent graag de reis laten maken die hij verkiest. Dat niet zozeer de prijsverhoging per 1 september jl. op zich zelf, maar juist de differentiatie in de tarieven de aandacht heeft getrokken, zoals hij stelt, menen wij te moeten betwijfelen, maar wij laten hem graag de mogelijkheid tot het trekken van de conclusie, dat de inkomensnivellering die (mogelijk?) met de grotere prijsdifferentiatie samenhangt geen hoofdzaak is van deze differentiatie, maar een neveneffect. Waar wij kritiek op willen leveren zijn de meer „spoorse” zaken, met name het station vanwaar Douben in zijn column de reis aanvangt en de stations die hij onderweg aandoet.

Het station vanwaar hij vertrekt is in de eerste plaats namelijk niet het juiste om de problematiek van de spoorwegtarieven te benaderen. De spoorwegen zijn geen openbaar nutsbedrijf, zoals onze reisleader meent, doch een commerciële onderneming. Hier wijst niet alleen de NV-structuur op die in 1937 bewust werd gekozen, maar ook EG-verordening 1191/69. Op grond van deze verordening wordt per jaar *ex ante* een vergoeding vastgesteld voor het verrichten van onrendabele diensten door de spoorwegen in een omvang zoals door de overheid vastgesteld 2). In dit kader kan men niet spreken van „subsi-

dies” voor het „aanzuiveren” van „exploitatieverlies” zoals onze opponent doet.

Uit de gedachte aan een openbaar nutsbedrijf volgt uiteraard de doelstelling, dat dit bedrijf dient bij te dragen tot de maximalisatie van het maatschappelijk nut. Voor een commerciële onderneming zoals de spoorwegen, zich bevindend in een structurele verliessituatie waarbij desondanks de verplichting tot productie geldt en wel uit hoofde van de doelstelling van overheidswege tot bevordering van het openbaar vervoer, is daarentegen vanuit de theoretische economie minder eenduidig een doelstelling te formuleren.

Desondanks leidt een verdere uitwerking van de doelstelling tot maximalisatie van het maatschappelijk nut ook tot moeilijkheden. Dienen bij deze maximalisatie ook de sociale kosten en opbrengsten te worden betrokken en zo ja, welke kosten en opbrengsten dan wel? De verschillende kosten- en opbrengstbegrippen die theoretisch denkbaar zijn, kunnen immers leiden tot verschillende optima van het maatschappelijk nut. Onze gids passeert deze wissel echter zeer soepel door „voor dit ogenblik” af te zien van de verschillen tussen maatschappelijke en privateconomische kosten en opbrengsten. Hij geeft het begrip „maatschappelijk nut” derhalve geen nadere inhoud.

Op deze grond lijkt het ons gedurfd om de politici te verwijten, dat slechts in uitzonderingsgevallen kan worden aangenomen dat de maximalisatie van het nut der spoorwegen bij hun discussies over de tarieven als leidraad geldt. Te meer daar vanuit het *juiste* station van vertrek en het *juiste* spoor berijpend de uiteenlopende discussies van de politici over de spoorwegtarieven alles-

zins begrijpelijk zijn, daar zij de pogingen weerspiegelen een, niet alleen theoretisch, maar ook van overheidswege ontbrekende, doelstelling voor de spoorwegen te formuleren.

De reis echter desondanks over het verkeerde spoor vervolgend, komen wij aan bij de marginale kostenregel. Om tot een maximalisering van het maatschappelijk nut te komen, kan inderdaad worden aangetoond dat de tariefstelling zodanig dient te zijn, dat de prijs van de dienst gelijk is aan de marginale (maatschappelijke?) kosten. Het station ziet er daarmede theoretisch fraai uit. Bij nader onderzoek zal echter blijken dat het alleen uit een façade bestaat, zonder praktische gebruiksmogelijkheid. Voor de problemen die aan de inrichting van dit gebouw zijn verbonden en die in feite tot de conclusie leiden dat dit gebouw niet is in te richten, mogen wij de geïnteresseerde reiziger verwijzen naar onze artikelen inzake de problematiek van de grondslag der spoorwegtarieven 3).

De reis is bij de marginale kostenregel echter nog niet ten einde omdat, zoals onze reisleader terecht opmerkt, deze regel niet per definitie tot kostendekking behoort te leiden. Wij kunnen hier zelfs nog aan toevoegen, dat een tarifiering op basis van de marginale kosten bij de spoorwegen *structureel* niet tot kostendekking leidt, gezien de „economies of scale” die bij een grotere productie-omvang in het spoorwegbedrijf nog altijd zijn te behalen. Verder reizend ontwaart onze gids dan ook nog de prijsdifferentiatie op basis van het „consumer surplus”.

De ligging van dit station aan zijn spoor komt ons nu echter onbegrijpelijk voor. Indien men op theoretische gronden uit hoofde van maatschappelijke nutsmaximalisatie pleit voor een tariefstelling op basis van de marginale

1) N. H. Douben, Spoorwegtarieven, *ESB*, 10 september 1975, blz. 863.

2) Zie voor de voornaamste bepalingen van de verordening het jaarverslag van de NS, 1970, bijlage VIII.

3) J. M. Verhoeff, De spoorwegtarieven (I): de grondslag der tarieven, *ESB*, 12 december 1973, blz. 1072 - 1076. J. M. Verhoeff, De spoorwegtarieven (II): de keuze van de grondslag, *ESB*, 19 december 1973, blz. 1097 - 1102.

vrouwen de ruimte laten voor het aanvaarden van de andere helft van die part-time banen, al zal dit wel leiden tot „dis-economies of scale” en een bijbehorende loondruk.

In het, mijns inziens, niet waarschijnlijke geval dat een uitvinding van Schumpeteriaans kaliber wordt gedaan, die leidt tot een nieuwe behoorlijk arbeidsintensieve productie, kunnen deze valkuilen ontweken worden. Een andere weg is het aansturen op een verandering van de productie-structuur in de richting van meer arbeidsintensieve productiemethoden. Ook in dat geval zal door de kapitaalverdunding een daling van de gemiddelde en marginale arbeidsproductiviteit het geval zijn met als gevolg loondruk.

Besluit

Ik ben mij ervan bewust dat ik met deze uiteenzetting mijn sombere verhaal nog een dunnetjes heb overgedaan in strijd met hetgeen mevr. Bruyn mogelijk verwachtte. Daarom wil ik hier gaarne stellen dat ik de door mij verwachte bruto-loondaling per hoofd en de verwachte stijging van de collectieve uitgaven, gaarne als prijs zou willen betalen voor een aanzienlijke verhoging van de vrouwelijke participatiegraad. Ik ben benieuwd of mevr. Bruyn wanneer een dergelijke prijs gevraagd wordt mijn partijganger blijft.

B. M. S. van Praag

kosten, ligt een tarief op basis van een prijsdifferentiatie volgens het beginsel „charging what the traffic will bear” niet langs hetzelfde spoor. Pragmatisch kan een spoorlijn langs beide stations worden aangelegd, wel zeker ja, zoals wij in onze artikelen over de spoorwegtarieven bij de „gecombineerde” grondslag hebben besproken. Onze opponent pretendeert echter vanuit de theoretische economie — hier en daar spreekt hij zelfs over de economische theorie — zijn reis te maken.

Maar laat ons desondanks het stationsgebouw, dat onze reisleder ons als een fata morgana toont, in ogenschouw nemen. Na een aantal gedachtensprongen komt hij tot de uitspraak, dat een beter gesitueerde 1e klas-reiziger een groter nut aan een treinreis moet toekennen dan een eenvoudig reiziger en derhalve hoger getarifeerd kan worden. Dit laatste is echter zeer betrekkelijk. Bedacht dient te worden dat het openbaar vervoer in de belangrijkste deelmarkt van de spoorwegen, het streekvervoer, voor het merendeel als een inferieur goed wordt beschouwd. Het overgrote deel van de reizigers met een consumentensurplus ten aanzien van hun verplaatsing schaft zich een auto aan, zoals wij in ons recente artikel over de spoorwegtarieven in dit tijdschrift naar voren brachten, en wel op grond van de grotere kwaliteiten van dit vervoermiddel ten opzichte van de trein 4).

Door het buiten beschouwing laten van de kwaliteiten van de verschillende verplaatsingsmogelijkheden en de daarmee samenhangende kosten, heeft het station dat onze reisleder ons toont bovendien een zeer slechte fundering, zeker wat betreft het lange-afstandvervoer. In de theoretische economie wordt onder „prijsdifferentiatie” immers verstaan „het berekenen van verschillende prijzen aan verschillende (groepen) kopers voor hetzelfde produkt”. Welnu, de 1e klas-treinreiziger

van Krabbendijke naar Uithuizen koopt aan het loket een andere vervoersdienst dan een 2e klas-reiziger. Er is duidelijk sprake van een ander produkt, dat zich kenmerkt door een groter gerief qua zitplaatscomfort en privacy, en waaraan hogere produktiekosten zijn verbonden. Kennis van dit verschil in produktiekosten is eerst de basis van waaruit een bepaalde prijsverhouding tussen een 1e en een 2e klasvervoersdienst als een differentiatie dan wel als non-differentiatie kan worden aangemerkt 5). Over deze hogere produktiekosten spreekt onze gids echter niet.

Zoals gezegd volgen wij de reis van onze opponent niet tot aan zijn eindconclusie. Wij laten het aan de lezer over om deze conclusie inzake de inkomensnivellering in het licht van de naar voren gebrachte produktdifferentiatie te beoordelen. Wat de „spoorse” zaken betreft vinden wij Douben van moed getuigen indien hij stelt, dat de theoretische economie over de prijsstelling van de diensten van overheidsbedrijven meer kan vertellen dan in de politieke arena weleens wordt aangenomen. Vanuit ons vakgebied der vervoerseconomie, waar wordt onderzocht onder welke omstandigheden, hoe en waarom de in de economische wetenschap ontwikkelde theorieën in de praktijk van het vervoer wel of niet functioneren, zouden wij mede op grond van de column van onze opponent juist het tegenovergestelde willen beweren.

J. M. Verhoeff

Naschrift

Terecht kan de heer J. M. Verhoeff mij berichten van onvolledigheid als hij de inhoud van de column „Spoorwegtarieven” in *ESB* van 10 september jl. onder de kritische loep neemt. In zo'n

column kan ik nooit ook maar enigszins volledig zijn; dat is het lot van de columnist. In het kader van deze column was het mijn bedoeling aandacht te vragen voor een aspect van de tariefverhoging bij de spoorwegen dat ook anders kan worden onderbouwd dan op grond van de een of andere „nivelleringsideologie”. Afroming van het consumentensurplus, op grond waarvan tot prijsdifferentiatie kan worden overgegaan (hetgeen verliesbeperkend werkt) behoeft niet in strijd te zijn met verschillende absolute tarieven van eerste- en tweede-klasreizen die op kostenverschillen steunen. Dat is een andere zaak. Ook is het in dit verband geen belang dat „een deel van de reizigers met een consumentensurplus” een auto aanschaft; met die auto verdwijnt het surplus immers niet.

Verder rechtvaardigt het NV-karakter van de spoorwegen geenszins de conclusie, dat we hier in feite niet met een openbaar nutsbedrijf te doen hebben; evenmin doet dat de „EG-verordening 1191/69”. De juridische kaders kenmerken immers niet de economische werking van de spoorwegen, noch van de openbare nutsbedrijven. Wel weten we door de juridische organisatievorm welk orgaan uiteindelijk de verliezen dient aan te zuiveren, ook al worden die met een andere benaming aangeduid. Uit de miljoenennota blijkt dat soms zelfs bij het besluit op de structurele begrotingsruimte. Spoorwegs wordt dan voor dit „tekort” dekking gezocht, want de regering kan de NS echt niet laten ontsporen.

N. H. Douben

4) J. M. Verhoeff, De spoorwegtarieven: de politieke grondslag en de bevordering van het openbaar vervoer, *ESB*, 3 september 1975, blz. 845 - 848.

5) C. J. Oort, Prijsdifferentiatie en kosten-toerekening in het vervoerswezen, *Verkeer*, 1964, blz. 24 - 25.

ESB

Mededelingen

Studiedag „Grond”

Op 17 januari 1976, van 11.00-16.00 uur, organiseert de Stichting „Grondvest” een studiedag over: „Erfpacht als bestuursinstrument en inkomstenbron voor de gemeenten”. Sprekers zijn: Drs. W. van den Bos Czn, Mr. Th. Holterman, J. J. ten Velden en C. Griffioen.

Plaats: Utrecht. Aanmelden (vóór 16 december a.s.) door storting van f. 5 op girorekening 24 46 600 t.n.v. Grondvest Amsterdam. Inlichtingen: Stichting „Grondvest”, Postbus 5118, Amsterdam.

Studiebijeenkomst Simula Users

Op 10 en 11 mei 1976 organiseert de Association of Simula Users een studiebijeenkomst over: „Continuous and discrete event simulation in Simula and other languages” en „Design and tuning of operating systems”.

Plaats: Kopenhagen, Denemarken. Inlichtingen: Drs. H. G. Sol, Rijksuniversiteit Groningen, Postbus 800, WSN 7, Groningen.

Colloquiumdag econometrie

Op vrijdag 9 januari 1976 organiseert de Sectie Actuariële Wetenschappen en Econometrie van de Academische Raad

een colloquiumdag voor econometristen. Op deze dag zal aandacht geschonken worden aan de rapporten van onderzoekactiviteiten, die door elk van de vijf instellingen, die een econometrie-opleiding verzorgen, zijn opgesteld. Mede naar aanleiding van de ingezonden verslagen zullen inleidingen worden gehouden door: Prof. A. P. Barten en Prof. F. Delbaen: Econometrie en wiskundige economie; Prof. G. de Leve: Besliskunde en bedrijfseconometrie. Prof. A. K. Sen zal een voordracht houden over inkomensverdeling. Inleider en discussievoorzitter: Prof. J. Tinbergen.

Plaats: Woudenstein, Erasmus Universiteit Rotterdam, Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam. Aanmelden en inlichtingen: Dr. J. van Daal, EUR, Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam.

Gestandaardiseerde inkomensverdeling

In zijn artikel in *ESB* van 20 augustus jl. pleit de heer Van der Hoek voor een gestandaardiseerde inkomensverdeling waarin alleen die inkomensstrekkers opgenomen zijn, die aan de volgende criteria voldoen. Ze zijn bereid een volwaardige dagtaak te verrichten (volwaardige dagtaak betekent „niet part-time”) en dat het leerelement van ondergeschikte betekenis is. Ook opgenomen zouden worden de ontvangers van sociale verzekeringsuitkeringen en personen die van hun bezit leven. Wij willen enige opmerkingen plaatsen betreffende deze criteria.

In de eerste plaats vragen wij ons af waarom in dit artikel het verband tussen inkomen en arbeid niet gelegd wordt. Door het verband niet te leggen wordt alleen betaalde arbeid als arbeid erkend, en alleen betaalde arbeid volwaardig geacht. Er zijn echter groepen mensen in de maatschappij die arbeid verrichten die niet met geld, maar met waardering, erkenning (status) en/of bevestiging beloond wordt, als ook groepen die arbeid verrichten die op geen enkele manier beloond wordt. Voorbeelden hiervan zijn: huisvrouwen, besturen, vrijwilligers.

Waar het ons om gaat is dat een inzicht in de inkomensverdeling gekoppeld moet zijn aan een inzicht in de arbeidsverdeling. Een beleid gericht op een rechtvaardige inkomensverdeling, dat geen inzicht heeft in de arbeidsverdeling kan niet rechtvaardig zijn.

Een rechtvaardige arbeids- en inkomensverdeling hoeft niet te betekenen dat alle arbeid (ook huishoudelijke) beloond gaat worden; het kan ook betekenen rechtvaardige inkomensverdeling, dat geen inzicht heeft in de arbeidsverdeling, kan niet rechtvaardig zijn.

Van der Hoek motiveert zijn voorkeur voor zijn criteria niet. Bekeken vanuit een streven naar rechtvaardigheid komen wij met de criteria van Van der Hoek nogal in moeilijkheden: wat is namelijk een volwaardige dagtaak? Slaat „volwaardig” op de taak zelf of op de tijd die men eraan besteedt? Hoort het verzorgen van een gezin, bureauhulp of vrijwilligerswerk daar ook toe? Is het niet volwaardig om niet meer dan part-time te willen werken (en minder te verdienen) om daardoor meer vrije tijd te hebben?

Ook vragen wij ons af hoe je het criterium „bereidheid” moet hanteren. Er

zullen mensen zijn die a. een betaalde dagtaak hebben en er eigenlijk niet toe bereid zijn; b. niet in de gelegenheid zijn een betaalde dagtaak te hebben (huisvrouwen), maar er wel toe bereid zijn; c. bereid zijn een dubbele taak (of twee volwaardige taken) te hebben (part-time of full-time werkende huisvrouwen).

Daarom willen wij suggereren om een gestandaardiseerde inkomensverdeling te maken op basis van alle volwassenen, in plaats van op basis van de inkomensstrekkers die aan de door de heer Van der Hoek genoemde criteria beantwoorden. De mensen die onbetaald werk verrichten, krijgen dan nul-inkomens (of negatieve, als ze onkosten maken). Ook huisvrouwen zouden wij een nul-inkomen willen toekennen.

Wij pretenderen niet dat het probleem hierdoor eenvoudiger wordt; wij vinden het wel een rechtvaardiger begin. Er zal veel meer moeten gebeuren om een inzicht te krijgen in de arbeidsverdeling, dat naar onze mening een voorwaarde is om een beleid op het gebied van de inkomensverdeling te kunnen formuleren.

A. A. Engelberts
S. C. Wassenaar-Farr

Naschrift

Mevr. Engelberts en mevr. Wassenaar-Farr hebben zich de moeite getroost te reageren op mijn artikel „Naar een gestandaardiseerde inkomensverdeling?” Daarvoor ben ik ze erkentelijk, omdat daarmee het begin ontstaat van de discussie die ik beoogde.

De kritiek richt zich, zoals kon worden verwacht, vooral tegen het door mij (nog in vage termen) voorgestelde criterium. Ik heb geprobeerd een eerste aanzet te geven tot een criterium dat min of meer algemeen zou kunnen worden aanvaard. Daarbij heb ik voorzichtigheidshalve een studiec commissie onder meer de taak toebedacht om na te gaan in hoeverre het voorgestelde criterium daaraan voldoet.

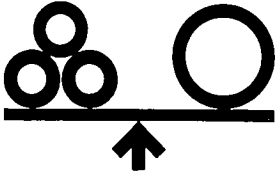
Het is duidelijk dat het voorgestelde criterium in elk geval voor de inzenders niet aanvaardbaar is. De kern van hun bezwaar is dat niet alle arbeid daarin een plaats vindt, doch alleen betaalde arbeid. Zij vinden dat de inko-

mensverdeling moet worden gezien in samenhang met de arbeidsverdeling. Met dit laatste ben ik het eens, tenminste als de term arbeidsverdeling wordt opgevat in de zin van functieverdeling. De moeilijkheid is echter dat daarover nog veel minder bekend is dan over de inkomensverdeling. Wellicht daarom stellen de inzenders voor om een inkomensverdeling op basis van alle volwassenen te hanteren en daarbij aan mensen die onbetaalde arbeid verrichten een negatief inkomen toe te kennen voor zoveel zij kosten hebben gemaakt of anders een nulinkomen. De dames Engelberts en Wassenaar-Farr menen dat het probleem daardoor niet eenvoudiger zal worden, maar zij vinden het wel een rechtvaardiger begin.

Ik ben echter bang dat het eerste wel en het tweede niet juist is. Ongetwijfeld wordt het registratieprobleem veel gecompliceerder, waarschijnlijk zelfs in een mate die prohibitief is. Maar zou het ook bijdragen tot een rechtvaardiger weergave van de werkelijkheid? Een van de consequenties van het voorstel van mevr. Engelberts en mevr. Wassenaar-Farr is dat inkomens worden vergeleken, die voortvloeien uit functies, waarvan sommige bijvoorbeeld één dag per week worden uitgeoefend, maar andere misschien wel zes. Is dat wel zoveel rechtvaardiger? Ik meen van niet. Uiteraard heb ik niet willen beweren dat het niet volwaardig — in de betekenis die dit woord in het dagelijkse spraakgebruik heeft — zou zijn om part-time te willen werken. Maar ik heb wel willen beweren dat het niet rechtvaardig is om het inkomen uit een part-time functie te vergelijken met dat uit een full-time functie, tenzij natuurlijk een correctie wordt aangebracht, bijv. d.m.v. een vermenigvuldigingsfactor.

Een andere consequentie van een inkomensverdeling op basis van alle volwassenen is dat het inkomen van iemand die niet wil werken, dat dan ook niet doet en daarom een laag inkomen heeft, wordt vergeleken met dat van iemand die wel wil werken. De inzenders vinden dat blijkbaar rechtvaardig, maar ook met deze opvatting ben ik het oneens.

Overigens ben ik het wel eens met de opvatting dat in onze maatschappij een (afnemende?) onderwaardering bestaat voor het werk van de huisvrouw, waarbij ik trouwens ten aanzien van de huisvrouw met kinderen de pedagogische activiteiten (nog) hoger waardeer dan de huishoudelijke. Wat echter wel eens wordt vergeten is dat in het huishouden meer onbetaalde arbeid wordt verricht dan alleen het door de vrouw verrichte werk. Bijvoorbeeld door de kinderen die meehelpen of door de man die het huis schildert of de auto repareert. De dames Engelberts en Wassenaar-Farr hebben er terecht op gewezen dat ook buiten het huishouden onbetaalde ar-

Een „black box” voor de rente

DRS. A. P. HUIJSER*

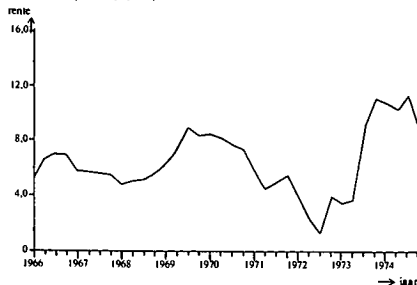
Is het mogelijk te voorspellen met als enige referentie de ontwikkeling van de betrokken grootheid in het verleden? Voor macro-economische prognoses voor de korte termijn is dat een ongebruikelijke procedure. Het zou betekenen dat bijv. het nationale inkomen van 1976 voorspeld zou worden op basis van het verloop in de voorafgaande jaren. In een tijd waarin de economie aan relatief grote schommelingen onderhevig is en prognoses in het algemeen wat op de tocht staan, lijkt dit een weinig belovende methode. Maar omdat we moeilijk zonder prognoses kunnen, is het de moeite waard een betrekkelijk simpel toe te passen techniek nader te bekijken. Bovendien wordt de bedoelde methode in de literatuur met triomfantelijk klaroengeschal begeleid. Deze Box-en-Jenkins-methode geeft volgens Nelson betere prognoseresultaten dan het grote FRB-MIT-model, een econometrisch model met meer dan 150 vergelijkingen 1). Ondanks een eventuele scepsis t.a.v. de voorspelkracht van econometrische modellen, is dit toch een verrassende claim van een methode die uitsluitend het verloop van de te prognostiseren grootheid in het verleden als informatie gebruikt.

In het onderstaande zal een korte karakteristiek worden gegeven van de Box-en-Jenkins-methode (B-en-J-methode), die noodgedwongen wat schraal zal afsteken tegen het grote aantal mogelijkheden van deze manier van tijdreeksanalyse 2). Verschil en overeenkomst met de econometrische benadering (modelbouw) zal worden toegelicht. De geldmarkt- en de kapitaalmarktrente zullen met deze methode worden geanalyseerd.

De Box-en-Jenkins-methode

Figuur 1 toont de geldmarktrente in de periode 1966 I - 1974 IV. Wanneer we het

Figuur 1. Rente drie-maands kasgeld aan de lagere overheid, kwartaalgemiddelden, 1966 t/m 1974

Bron: Kwartaalbericht DNB.

beid wordt verricht. Zij hebben mij er echter niet van kunnen overtuigen dat het betrekken van al deze soorten onbetaalde arbeid bij een gestandaardiseerde inkomensverdeling tot een rechtvaardiger maatstaf zou leiden.

M. P. van der Hoek

verloop in de tijd van deze rente willen beschrijven, staan ons twee manieren ter beschikking. Bij economen is het gebruikelijk de marktomstandigheden te bestuderen en per waarneming of per periode ter verklaring van de waargenomen beweging, het gedrag van de marktpartijen (vraag en aanbod) en de institutionele veranderingen aan te voeren. De tijdreeksanalyse en dus de B-en-J-methode gebruikt een essentieel andere aanpak. Iedere gerealiseerde rentestand wordt beschouwd als uitsluitend bepaald door de rentestanden in het verleden plus storingstermen die rond nul fluctueren. Intuïtief kan men inzien dat dit een vruchtbaar uitgangspunt kan zijn. Veel ontwikkelingen vertonen een zekere traagheid. Rentestijgingen lijken zich meestal een aantal perioden voort te zetten („trendmatige” stijgingen en dalingen). In de meeste macro-economische reeksen lijken ook de golfbewegingen een zekere regelmaat te vertonen.

Box en Jenkins beschrijven een methode die een zeer groot gebied van mogelijke toepassingen bestrijkt. Toegepast op economische reeksen blijkt met een beperkt aantal modelstructuren te kunnen

worden volstaan. De eerste fase van de analyse waarin de modelvorm moet worden gekozen, levert daarom meestal niet al te veel problemen op, al blijft een subjectief element aanwezig. Deze identificatiefase wordt gevolgd door de schatting van de parameters (met iteratieve, niet-lineaire schattingsmethoden). De procedure wordt afgerond met een analyse van het onverklaarde gedeelte, op grond waarvan het model eventueel wordt veranderd. Hoe ziet zo'n model van een tijdreeks eruit?

Er zijn een paar onderling verwisselbare formuleringen. In het ene geval is de tijdreeks de som van impulsen uit het verleden, vermenigvuldigd met een reeks gewichten. In het andere geval de gewogen som van waarnemingen uit het verleden en een storingsterm. Een combinatie van beide levert voor de schatting van de parameters vaak de meest efficiënte formulering.

De B-en-J-methode en de economische theorie

In de conjunctuurtheorie is een ruime plaats ingeruimd voor onregelmatige impulsen of verstoringen, bijv. vanuit het buitenland (wereldhandel), monetaire of technologische ontwikkelingen. Nagegaan wordt dan hoe de verschillende variabelen in het opgestelde economische model reageren op zo'n impuls. De uitwerking is afhankelijk van de veronderstellingen in het model. Voor de verklaring van het feit dat zich in de economie fluctuaties voordoen, steunt de conjunctuurtheorie op deze schokken. Hier ligt een analogie met de B-en-J-methode, waarin verstoringen in het verleden via een statistisch te schatten wegings-

* De auteur is medewerker van het Economisch Bureau van de AMRO-bank te Amsterdam.

1) Zie C. R. Nelson, *Applied time series analysis*, 1973; een bruikbare inleiding in de Box-en-Jenkins-methode.

2) Een grondige uiteenzetting is te vinden in: G. E. P. Box en G. M. Jenkins, *Time series analysis, forecasting and control*, Holden-Day, 1970, 553 blz.

patroon de ontwikkeling in de tijdreeks bepalen.

De namen van I. Fisher en E. Slutsky zijn verbonden aan de gedachte dat het zinloos is economische modellen van „de” conjunctuur op te stellen, omdat toevallige impulsen de enige oorzaak zijn. Ook Nelson schaarft zich hierbij; hij vermeldt een B-en-J-model van het bruto nationaal produkt (BNP) van de USA, dat als illustratie kan dienen. De toename van het BNP is in dit model gelijk aan een fractie (0,6) van de toename in het voorgaande kwartaal plus een constante (2,69) en een storingsterm. De storingsterm kan rond nul fluctueren en staat voor de externe impulsen die het BNP van dezelfde periode beïnvloeden én (via de vertraagde BNP's in het model) het BNP van de volgende perioden. De impuls plant zich voort in de tijd, maar dooft snel uit. Nieuwe impulsen zorgen ervoor, dat het BNP blijft schommelen rond een stijgende lijn. Wanneer men in het model van Nelson zelf waarden invoert voor de storingsterm en het verloop van het BNP aldus simuleert, dan ontstaan inderdaad golfbewegingen die niet van het bekende conjunctuurpatroon zijn te onderscheiden. Dit is zo, ondanks het feit dat de storingstermen zelf geen regelmatig patroon vertonen. Het toepassen van de B-en-J-methode blijkt dus goed aan te sluiten bij de impuls- of „random-shock”-theorieën van de conjunctuur. Het BNP-modelletje geeft ook goede prognoseresultaten. Nelson vindt prognosefouten die gemiddeld kleiner zijn dan die van het ingewikkelde FRB-MIT-model.

Een onbeantwoorde vraag blijft in de B-en-J-methode, wat de mechanismen in de economie zijn die ervoor zorgen dat impulsen tot bepaalde patronen leiden en niet tot andere. Wanneer we accepteren dat de conjunctuur ontstaat en vorm krijgt door zo'n proces als bij Nelson, dan weten we nog niet waar de constant veronderstelde coëfficiënten vandaan komen en welke verschijnselen in de storingsterm zijn ondergebracht. Het blijft een „black box”. Een voorbeeld van de manier waarop het zwart kan worden ingevuld, is het leerboekvoorbeeld van de interactie van de multiplier en de accelerator. Stel de investeringen afhankelijk van de inkomensverandering in de vorige periode en de consumptie van het inkomen in dezelfde periode, dan volgt hieruit, volgens een eenvoudig modelletje van een gesloten economie, dat het inkomen afhankelijk is van het inkomen één en twee perioden vertraagd.

De coëfficiënt voor de vertraagde inkomens is afhankelijk van de investerings- en consumptiefunctie. Deze z.g. differentievergelijking kan een golfbeweging beschrijven en valt wat de vorm betreft onder de B-en-J-modellen. Dit gestileerde voorbeeld laat zien, dat tijdreeksanalyse bruikbaar kan zijn, o.a. omdat in het economisch proces vertraagde reacties voorkomen, bijv. bij in-

Voor boeken op het gebied van economie, sociologie, recht, medicijnen en techniek:

**WETENSCHAPPELIJKE BOEKHANDEL
ROTTERDAM B.V.**

Waarin opgenomen:
De Wester Boekhandel
Stamboekhandel Rotterdam

Rochussenstraat 223, Rotterdam 3003
Tel. (010) 76 11 88

Vestiging in de Erasmus Universiteit, Complex Woudestein. Tel. (010) 14 55 11, toestel 31 15.

(I.M.)

vesteerders die in de ene periode de investeringsbeslissing nemen op grond van de dan heersende omstandigheden en vooruitzichten, maar die pas in een volgende periode op de markt van investeringsgoederen verschijnen. De B-en-J-methode en de gebruikelijke econometrische aanpak zijn verre familie van elkaar. Een B-en-J-model kan soms worden opgevat als de herleide vorm van een econometrisch model.

De rentestanden

Het zal duidelijk zijn dat de B-en-J-methode aantrekkelijk is voor het opstellen van een prognosemodel, vooral omdat het modellen oplevert, waarmee het maken van prognoses weinig rekenwerk eist.

Voor de geldmarkt- en de kapitaalmarktrente (kwartaalgemiddelden) zullen we de nauwkeurigheid nagaan van de prognoses die gemaakt zijn op basis van eigen B-en-J-modellen.

De geldmarktrente blijkt te prognostiseren tot op een range van 5,40 percentagepunten; bij de kapitaalmarktrente is deze range 1,45 (bij een betrouwbaarheidsniveau van 95%). Dit betekent dat bij een prognose van de korte rente van één kwartaal vooruit, van bijv. 8%, de grenzen van het 95% betrouwbaarheidsinterval op 5,3% en 10,7% liggen. Deze resultaten zijn maar weinig beter dan de score van het naïeve model dat „geen verandering” prognostiseert; de ranges zijn dan 5,62% en 1,57%. Ondanks deze teleurstellende prognoseresultaten levert de tijdreeksanalyse interessante informatie op over de aard van de renten.

Volgens statistische normen kunnen we het z.g. naïeve model van de geldmarktrente (d.w.z. de rente van het volgende kwartaal is gelijk aan de rente van dit kwartaal) niet onderscheiden van het door ons geschatte „optimale” model. Hieruit volgt dat de geldmarktrente niet stijgt of daalt met een zekere inertie, waardoor bijv. een stijging zich meestal zal voortzetten in de volgende periode. Er doen zich geen „trendmatige” dalingen of stijgingen voor. Ook kan er geen tendens naar een constant gemiddelde aangetoond worden, waardoor het mogelijk zou zijn aan de relatieve hoogte van de geldmarktrente t.o.v. dit gemid-

delde een neiging tot dalen of stijgen af te lezen. De suggestie van figuur 1, dat de korte rente zekere regelmatigheden vertoont, wordt in de analyse niet bevestigd. De invloeden die op de rente inwerken, hebben kennelijk een grillig verloop, zodat de tijdreeksanalyse weinig positieve resultaten geeft.

Het geschatte model van de kapitaalmarktrente geeft een ander beeld. Volgens dit model is de verandering van de lange rente ongeveer een derde van de verandering in de voorgaande periode (plus een storingsterm). Een stijgende trend kon met de B-en-J-methode niet worden aangetoond. Dit model ondersteunt het gedrag van beleggers, die terughoudend blijven bij stijgende rente, anticiperend op verdere rentestijging.

Evenals bij het BNP-model van Nelson wordt de lange-termijn-fluctuatie niet verklaard als een intern stabiele „golf”. Toevallige impulsen zonder onderling verband zijn de oorzaak.

A. P. Huijser

Gert Böhme: Anwendungsorientierte Mathematik. Deel I: Algebra. Springer-Verlag, Berlijn, Heidelberg, New York, 1974, 396 blz., DM. 28, US \$ 11.50.

In dit boek wordt die vorm van wiskunde behandeld, die wordt aangewend bij het oplossen van vraagstukken op het gebied van organisatie, planning, gegevensverwerking e.d. De auteur schenkt aandacht aan de grondbeginselen van de algebra, waarbij verzamelingen, relaties, afbeeldingen, structuren e.d. aan de orde komen. Verder wordt nader ingegaan op de lineaire algebra en de complexe getallen. Na elk onderzoek worden er een aantal opgaven gegeven, zodat de lezer het geleerde in praktijk kan brengen; achterin het boek zijn de oplossingen van de vraagstukken opgenomen.

Beschouwingen naar aanleiding van de Wet op de Jaarrekening van ondernemingen. Kluwer BV, Deventer, 1974, ca. 250 blz., f. 45.

Losbladige uitgave, samengesteld door de Commissie Jaarverslaglegging van de Raad van Nederlandse Werkgeversverbonden, het Overlegorgaan vakcentrales en het Nederlands Instituut van Registeraccountants. Deze uitgave — verdeeld over 6 afleveringen — komt tegemoet aan de wens van de minister van Justitie de bij het opstellen van jaarrekeningen gehanteerde waarderingsgrondslagen te inventariseren en te toetsen aan hetgeen in het maatschappelijk verkeer en ter voldoening aan de eisen van de Wet als aanvaardbaar kan worden beschouwd.

Dr. A. H. Robertson: De internationale bescherming van de rechten van de mens. H. D. Tjeenk Willink, Groningen, 1974, 226 blz., f. 24,60.

De Verklaringen en Verdragen t.a.v. de bescherming van de rechten van de mens leveren uitgebreid materiaal voor studie en onderzoek vanuit de vakgebieden recht, internationale betrekkingen en politicologie. In dit boekje worden de Verdragen van de Verenigde Naties, het Europese Verdrag, de Amerikaanse Conventie en de ontwikkelingen in Arabische en Afrikaanse landen toegelicht en geanalyseerd. Verder wordt er enige informatie gegeven over de Organisatie van Amerikaanse Staten, de Arabische Liga en de Organisatie voor Afrikaanse Eenheid. Het boekje is een

vertaling van het in 1972 verschenen *Human rights in the world* en is voor Nederland bewerkt door Mr. H. C. Dirkse-Bresters.

Walther Busse van Colbe en Gert Lassmann: Betriebswirtschaftstheorie. Band I, Grundlagen, Produktions- und Kostentheorie, Springer-Verlag, Berlijn, 1975, 278 blz., DM 14,80.

Inleidend bedrijfseconomisch leerboek over de grondslagen, de productie en kostentheorie. Het boek, voorzien van opgaven en een uitvoerig register, kan o.a. worden gebruikt als naslagwerk bij te bestuderen bedrijfseconomische literatuur en als hulpmiddel bij luistercolleges en colloquia.

De vakgroep Wiskunde en Statistiek van de Economische Faculteit vraagt een

wetenschappelijk medewerk(st)er

voor 5/10 van de werktijd.

Zijn/haar taak zal in eerste instantie zijn het geven van statistiekonderwijs in alle studiefasen.

Tevens zal hij/zij aan het onderzoek van de vakgroep een bijdrage dienen te leveren.

Vereist is een doctoraalexamen wiskunde (met hoofdvak statistiek) of econometrie of actuariële wetenschappen.

Bovendien kunnen kwantitatief gerichte economen reflecteren.

De kandidaten dienen bereid te zijn in teamverband te werken en belangstelling te hebben voor de Economische Wetenschappen.

Inlichtingen kunt u inwinnen bij de Secretaresse van de vakgroep Wiskunde en Statistiek, telefoon 020 - 525 4248.

Uw sollicitatie kunt u richten aan de Voorzitter van de vakgroep Wiskunde en Statistiek, prof. dr. P. E. Venekamp, Jodenbreestraat 23, kamer 3176, Amsterdam, onder nummer 566K.

Universiteit van Amsterdam

de rijksoverheid vraagt

stafmedewerker (mnl./vrl.) vac. nr. 5-3227/0936

voor het Ministerie van Economische Zaken
t.b.v. de Directie Algemene Economische Politiek

Taak: volgen, analyseren en interpreteren van macro-economische aspecten van de nationale en internationale conjuncturele ontwikkeling; hiertoe onderhouden van contacten met zowel nationale als internationale instellingen en instanties.

Vereist: doctoraal examen economie.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris, afhankelijk van leeftijd en ervaring, max. f 4992,- per maand.

stafmedewerker (mnl./vrl.) vac. nr. 5-3177/0936

voor het Ministerie van Economische Zaken
t.b.v. de Directie voor Financiering en Deelnemingen

Taak: door beoordeling van de bedrijfseconomische en financiële situatie beleidsadviserend optreden m.b.t. steunverlening aan bedrijven; meewerken in het kader van het algemeen beleid aan het beleidsinstrumentarium met financiële aspecten; adviserend optreden t.b.v. door de overheid aangewezen commissarissen alsmede ter zake van bij E.Z. in beheer zijnde aandelenpakketten. Binnen dit kader het onderhouden van relaties met bedrijfsleven, banken, regionale en sectoriële organisaties, andere departementen en beleidsafdelingen van E.Z.

Gevraagd: b.v.k. universitaire opleiding bedrijfseconomie; praktijkervaring.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris, afhankelijk van leeftijd en ervaring, max. f 4992,- per maand.

hoofdmedewerker stafbureau (mnl./vrl.) vac. nr. 5-0668/0936

voor het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen
t.b.v. de Hoofdafdeling Rijksstudietoelagen

De Hoofdafdeling is belast met de voorbereiding en uitvoering van het beleid m.b.t. studiefinanciering. De afdeling staat voor een vrij ingrijpend veranderingsproces t.g.v. ontwikkelingen in studiefinancieringsbeleid, automatisering en daarmee samenhangende organisatorische aanpassingen. Direct ressorterend onder de directie van de hoofdafdeling zal de functionaris een coördinerende rol vervullen t.a.v. enige professionele medewerkers van het stafbureau. De mogelijkheid bestaat dat deze functie uitgroeit tot die van chef van de staf.

Taak: verrichten van beleidswerkzaamheden t.b.v. de hoofdafdeling en het ministerie; opstellen van begrotingen; vertalen van beleidsaspecten van studiefinanciering in organisatorische consequenties en uitvoeringsregelingen en -normen; onderhouden van contacten met externe instanties en deelnemen aan externe overlegstructuren.

Vereist: universitaire opleiding b.v.k. in economische richting. Ervaring in een vergelijkbare functie.

Standplaats: Groningen.

Salaris max. f 4992,- per maand.